

T.C.
RİZE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

BÂKILLÂNÎ'YE GÖRE HİRİSTİYANLIK'TA
ULUHİYYET ANLAYIŞI
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezin Yazarı

Cevdet TOPAL

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Ahmet İshak DEMİR

RİZE 2011

T.C.
RİZE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KELAM ANABİLİM DALI
KELAM BİLİM DALI

BÂKILLÂNÎ'YE GÖRE HİRİSTİYANLIK'TA
ULUHİYYET ANLAYIŞI
(Yüksek Lisans Tezi)

Tezin Yazarı
Cevdet TOPAL

Tez Danışmanı
Yrd. Doç. Dr. Ahmet İshak DEMİR

Tez Savunma Tarihi

Tez Jürisi Üyeleri

<u>Adı ve Soyadı</u>	<u>İmza</u>
Başkan : Doç. Dr. Hüseyin KARAMAN	.....
Üye : Yrd. Doç. Dr. Ahmet İshak DEMİR	.....
Üye : Yrd. Doç. Dr. Faruk SANCAR	.....

Enstitü Müdürü

..... / ..... / 2011

Onay Tarihi

RİZE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu tezi bilimsel metotlara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak hazırlayıp sunduğumu, tezde bana ait olmayan tüm bilgi, düşünce ve sonuçları belirttiğimi ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

02/11/ 2011

Cevdet TOPAL

ÖNSÖZ

İslam ve Hıristiyanlık dünyanın en çok mensubu bulunan iki ilahi kaynaklı dindir. İslam dini Hıristiyanlık dinene vurgu yapmaktadır. Kur'an ve Hadislerde Hıristiyanlıkla ilgili olarak Hz. İsa, onun getirdiği İncil ve bu dinde sonradan benimsenen ruhbanlık konularının ele alındığı görülür.

Müslümanların, Hıristiyanlarla karşılaşmaları İslamiyet'in doğuşunun ilk yıllarına uzanır. İslamiyet'in doğuşundan itibaren Müslümanlar diğer din mensuplarıyla ilişki kurmaya başlamış, fetihlerin genişlemesiyle bu ilişkiler şahsi boyutları aşarak kültür ve inançların karşılaşması noktasına dönüşmüştür. Ayrıca kadim felsefeden Arapça'ya çevrilen eserler İslam coğrafyasını etkilemiş, bu süreç içerisinde İslamî disiplinler de gelişmiştir. Bu disiplinlerin başında temel konusu Allah, Sıfatları, Nübüvvet ve Sem'iyât bahisleri olan Kelâm ilmi gelmektedir. Tevhid inancını savunma amacı çerçevesinde kelim kitaplarında diğer ilahi dinler üzerine de durulmuş, bu dinlerin İslam'a uymayan inançları tenkit edilmiştir.

Kelâm kitaplarında Hıristiyanlığı inceleyen ve eleştiren kelimcilerden biri de Bâkılânî'dir. O, *Kitâbu't- Temhîdü'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil* (*Kitâbu't- Temhîd* adıyla tanınan) eserinde Hıristiyanlığı ele alıp eleştiriler getirmiştir.

Aradan uzun zaman geçmiş olmakla beraber her iki dinin geniş bir coğrafyada birbirleriyle irtibatlı olarak yaşamaya devam ediyor oluşu konunun canlılığını sürdürmektedir. Bu sebeple Bâkılânî'nin bu eleştirilerini ele alan bir çalışma yapmayı uygun bulduk.

Çalışmamızın temel kaynağı Bâkılânî'nin '*Kitâbü't-Temhid*' adlı eseridir. Bu konuyu almamızdaki amacımız büyük âlim Bâkılânî'nin Hıristiyanlar hakkındaki görüşlerini ortaya koymak ve onun gözüyle de olsa Hıristiyanların inanç esaslarındaki tutarsızlıklarını belirterek günümüzde misyonerlik faaliyetlerine karşı Müslümanlara ışık tutmaktır.

Tezimiz bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte Bâkılânî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verdik. Birinci bölümde onun Hıristiyanlara yönelttiği eleştirilerini daha iyi anlayabilmek için Hıristiyanlığın genel tarihini,

inanç esaslarını ve temel mezheplerini ana hatlarıyla ele aldık. İkinci bölümde ise; Bâkılânî'nin Hıristiyanlığa yönelttiği eleştirileri incelemeye çalıştık.

Bu tez çalışmamda benden yardımlarını ve görüşlerini esirgemeyen değerli hocalarım Doç.Dr. Mustafa Alıcı'ya, Doç. Dr. Hüseyin Karaman'a, Yrd. Doç. Dr. Faruk Sancar'a ve tez danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet İshak Demir'e sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Rize- 2011

Cevdet TOPAL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	4
İÇİNDEKİLER	6
KISALTMALAR	8

GİRİŞ

BÂKİLLÂNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I. BÂKİLLÂNÎ'NİN HAYATI	10
II. ESERLERİ.....	15

BİRİNCİ BÖLÜM

HİRİSTİYANLIK HAKKINDA GENEL BİLGİ

I. HİRİSTİYANLIĞIN GENEL TARİHİ.....	18
A. Hıristiyanlığın Doğduğu Çevre	18
B. Hıristiyanlığın Yayılması.....	20
II. HİRİSTİYANLIK'TA İNANÇ ESASLARI.....	23
A. Hıristiyanlığın Monoteizm Anlayışı.....	23
B. Enkarnasyon	26
C. Kefaret	27
D. Hz. Meryem.....	27
E. Cennet, Cehennem ve A'raf Öğretisi	29
III. HİRİSTİYANLIK'TA KİLİSELER.....	31
A. Roma Katolik Kilisesi	31
B. Doğu Hıristiyan Kiliseleri.....	34
C. Ortodoks Rum Kiliseleri.....	40
D. Protestan Kiliseleri	41

İKİNCİ BÖLÜM

HIRİSTİYANLIKTA'KI ULUHİYYET ANLAYIŞI

I. İSLAM GELENEĞİNDE HİRİSTİYANLIK ELEŞTİRİLERİ	43
II. HİRİSTİYANLIKTA TANRI'NIN ZATI GÖRÜŞÜ VE BÂKİLLÂNÎ'NİN ELEŞTİRİSİ	47
III. TESLİS ANLAYIŞI VE BÂKİLLÂNÎ'NİN REDDİ	51
IV. ENKARNASYON ÖĞRETİSİ VE BÂKİLLÂNÎ'NİN ELEŞTİRİSİ	57
V. MELKİTLERİN MERYEM ANLAYIŞI VE BÂKİLLÂNÎ'NİN ELEŞTİRİSİ	63
VI. ASLİ GÜNAH GÖRÜŞÜ VE BÂKİLLÂNÎ'NİN ELEŞTİRİSİ	64
VII. HZ. İSA VE MUCİZE İNANCININ ELEŞTİRİSİ	66
SONUÇ	72
KAYNAKÇA	74
ÖZET	77
ABSTRACT	78
ÖZ GEÇMİŞ	79

KISALTMALAR

- ae. : aynı eser
- age. : Adı geçen eser
- agm. : Adı geçen makale / madde
- a.mlf : Aynı müellif
- a.y : aynı yer
- b. : Bin/ibn
- bk. : Bakınız
- çev. : Çeviren
- DİA* : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1988-
- h. : Hicri
- Ktp. : Kütüphane, kütüphanesi
- m. : Miladi
- MÖ : Milattan Önce
- MS : Milattan Sonra
- nr. : Numara
- nşr. : Neşreden/ tahkik eden
- ö. : Ölümü
- s. : Sayfa
- s.a.v. : Sallallahü aleyhi ve sellem
- ss. : Sayfadan sayfaya
- trc. : Tercüme eden
- vb. : Ve benzerleri

GİRİŞ
BÂKİLLÂNÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

I. BÂKILLÂNÎ'NİN HAYATI

Tam adı Ebu Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed b. Ca'fer el – Bâkılânî'dir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber h. 330 (m. 941-942) yılı civarında doğduğu sanılmaktadır. Basrî nisbesini almasından dolayı Basralı olduğu zannedilmektedir. Babası veya dedesi bakla ticareti ile uğraştığı için İbnü'l- Bâkılânî künyesiyle anılmış ve sonraki dönemlerde 'Bâkılânî' diye ün kazanmıştır. Ukbara ve Bağdat'ta kadılık, Sağr'da başkadılık yaptığı için "Kâdî" unvanıyla meşhur olmuştur.¹

Ne zaman Bağdat'a geldiği bilinmemekle beraber orada yaşamış ve vefat etmiş. Ölüm tarihi Hatîb el-Bağdâdî'nin bildirdiğine göre h. 403 (m. 1013) senesinin zil-kâde ayının cumartesi günüdür.² Kâdî İyad bu tarihten başka h. 404 (m. 1014) tarihini bulduğunu kaydediyorsa da doğrusunun Bağdâdî'nin bildirdiği tarih h. 403 (m.1014) olduğunu söylüyor.³ Cenaze namazını oğlu Hasan kıldırılmıştır. Önce evinin bahçesine daha sonra Babu Harb kabristanlığına Hanbelî mezhebinin kurucusu Ahmet b. Hanbel'in kabrinin yanına defnedilmiştir.⁴

Bâkılânî'nin ilmi şahsiyetinde kelamcılık yönü ön plana çıkmaktadır. Ayrıca fıkıh, hadis, tefsir, belâgat, dinler tarihi ve mezhepler tarihi ilimlerinde de adından önemle bahsettirmiş ve bunların çoğunda otorite olarak kabul edilmiştir.⁵

Bâkılânî h. IV. asırda İslâmi ilimlerin teşekkül ettiği, mezheplerin kökleştiği, İslâm felsefesi ve tasavvufun gelişmeye başladığı zengin bir kültürün oluştuğu dönemde yaşamıştır. Ancak bu dönemde siyasi yönden bir birliktelikten bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Halifelik Abbasilerde olmasına rağmen merkezi otorite güçlü değildir. Ülke birçok beyliklere bölünmüştür. Ancak bu durum ilmi alana yansımamıştır. Bağdat ilmî bir merkez

---

¹ Şerafeddin Gölcük, "Bâkılânî", *DİA*, IV, 531.

² Hatîb el-Bağdâdî, *Tarihu Bağdâd*, Beyrut 1931, V, 382.

³ Kâdî 'İyad, *Tertibü'l-Medarik*, Beyrut 1967, II, 245.

⁴ Gölcük, agm., 531.

⁵ Gölcük, agm., 531.

olma özelliğini korumuş, Halifenin burada bulunması ilmî canlılığı devam ettirmiş, ilimsel faaliyetleri duraklatmamıştır. Hükümdarlar âlimlere saygı göstermiş ve onları korumuşlardır. Bâkılânî, Bağdat'a ilim tahsili için gelmiştir. Ayrıca Büveyhioğulları'nın Şia mezhebine mensup hükümdarı olan Adudüddevle'nin desteğini almıştır. Onun davetiyle Ehl-i Sünnetin temsilcisi olarak çeşitli mezheplere mensup âlimlerle bazı konularda tartışmak üzere Şiraz'a gitmiştir. Daha sonra da devleti temsilen Bizans'ın başkenti İstanbul'a gitmiştir.⁶

Bâkılânî pratik zekâsı, kuvvetli hafızası, başarılı münazaraları, üstün hitabeti, derin vukufu ve çok yönlü ilmi şahsiyeti ile tanınan bir âlimdir. Büveyhioğullarının en büyük devlet adamı ve sultanı olan Adudüddevle'nin isteğiyle Bizanslılarla esir değişimi yapacak ve çeşitli konularda görüşmelerde bulunacak heyetin başkanı olarak İstanbul'a gitti. Bizans İmparatoru II. Basilius'un yanına götürülürken ancak eğilerek geçilebilecek alçak bir kapı ile karşılaşınca arkasını dönerek geri geri içeriye girmek suretiyle bu alaycı davranışı pratik zekâsı ile aşmıştır. Bâkılânî, Bizanslı Papazlarla; Hz. İsa'nın durumu, ay mucizesi, Hz. Meryem ile Hz. Ayşe'nin dini ve beşeri şahsiyetleri ile ilgili konularda yaptığı tartışmaları da üstün hitabet yeteneğiyle her defasında üstünlüğünü kabul ettirmiştir. Ayrıca İslam mezheplerinden Mu'tezile'nin Bağdat ekolüne mensup âlimleri ve Eş'ari âlimlerinden Ebu'l Ferec, İbn Târâr ile ru'yetullah, kulların fiilleri, kadının İslam dinindeki yeri gibi değişik kelâmî ve fıkhi konularda münazaralar yapmış ve her defasında galip gelmiştir.⁷

Birçok âlimden ilim tahsil etmiş olan Bâkılânî'nin hocaları şöyle sıralanabilir:

1. Bâkılânî, kelâm ve usûl ilmini Ebu'l- Hasan el-Eş'ari'nin talebesi olan İbn Mücahid Ebu Abdullah b. Muhammed b. Ahmed et-Tâî'den okumuştur.⁸

---

⁶ Hatib el-Bağdadî, *Tarihu Bağdâd*, V, 382; Kâdı 'Iyad, *age.*, II,245; İbn Asakir, *Tebyinu Kezibi'l-Müfteri*, Dimeşk 1347, s. 217-220; Gölcük, "Bâkılânî", *DİA*, IV, 531.

⁷ Gölcük, *agm.*, 531.

⁸ Kadı İyad, *Tertibü'l-Medarik*, II, 586; Hatib el-Bağdadî, *age.*, V, 381.

2. Fıkıh ilmini, Maliki âlimi olan Ebu Bekir Muhammed b. Abdullah el-Ebheri'den tahsil etmiştir.⁹
3. Hadis ilmini Bağdat'ta Ebu Bekr el-Katî,¹⁰ İbn Mâsî ve Dârekutnî'den dinledi ve onlardan rivayette bulunanlar arasına girdi.
4. Bâkılânî, Eş'ari'nin talebesi olan Ebu'l-Hasan el-Bâhilî'nden¹¹ de ilim tahsil etmiştir. İbn Mucahid ve Bâhilî'den mezhep usulünü öğrendi. Ayrıca Ebu Abdullah eş-Şirazî'den usul, Ebu Zeyd el-Kayrevânî'den fıkıh, İbn Sem'un'dan ahlak ilimlerini öğrenmiştir.¹²

Kaynaklar, Bâkılânî'nin birçok talebe yetiştirdiğinden bahsetmektedir. Öğrencilerinden bazılarının isimleri şunlardır:

Samsavu'd-devle b. Adududdevle (ö. 388/998), Ebu Zerr Abdullah b. Ahmed el-Hanevî (ö.434/1042), Ebu İmran Musa b. İsa el-Kayravanî (ö. 430/1038), Ebu'l-Hasan Ali b. İsa el-Askerî (ö. 413/1022), Kadı Ebu Ca'fer Muhammed b. Ahmed es-Simnanî (ö. 444/1052), Ebu Hatim Mahmud b. Hasan el-Kazvinî (ö. ??/??), Ebu Ali Hasan b. Şazen (ö. 426/1034), Ebu Tahir el-Bağdadî (ö. ??/??), Ebu Abdullah el-Ezdî (ö. ??/??), İbnü'l-Lebnan Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed el-İsbahanî (ö.446/1054)'dir.¹³

Bâkılânî'nin fıkıhta mezhebinin Mâliki olduğunu¹⁴ söyleyenler olduğu gibi onun Şâfiî olduğunu da nakledenler vardır.¹⁵ İbn Teymiye (ö. 728/1328), onun Hanbelî mezhebine mensup olduğunu kaydediyor.¹⁶

Bâkılânî, itikat bakımından Eş'arî ekolüne mensuptur. Kendisi, Eş'arî'nin görüşlerini daha da geliştirip sistemleştirmiştir.¹⁷ Ancak İbn Teymiye ve İbn

---

⁹ İbn Nedim, *el-Fihrist*, nşr. Rıza Teceddüd, Kahire 1971, s. 283.

¹⁰ Hatib el-Bağdadî, *Tarihu Bağdâd*, s. 379.

¹¹ İbn Asakir, *Tebyinu Kezibi'l-Müfter*, s. 178.

¹² Şerafettin Gölcük, *Bâkılânî ve İnsan Fiilleri*, Ankara 1997, s. 19.

¹³ İbn Asakir, *age.*, s. 217-259; Hatib el-Bağdadî, *age.*, V, 380-381; Kadı İyad, *Tertibü'l-Medarik*, II, 586-587, 593, VII, 231, 243-253.

¹⁴ Kadı İyad, *age.*, II, 586;

¹⁵ İbn Kesir, *el-Bidâye v'el-Nihâye*, Beyrut 1981, XI, 350.

¹⁶ İbn Teymiye, *Muvâfakatü Sarihi'l-Ma'kul li Sahihi'l-Menkul*, Beyrut 1985, I, 260-261.

Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), Bâkılânî'nin haberî sıfatlar konusunda selefi bir tutum içinde bulunduğunu söyleyerek onun bir kelâmcıdan daha çok selefi olduğunu söylemişlerdir.¹⁸

Bâkılânî'nin kelim ilmine katkısı anımsanmayacak derecededir. O, Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşlerinin çoğunu benimsemekle beraber bazı konularda ondan farklı düşünmüştür. Eş'arî'nin prensiplerini sistemleştirip yayılmasını sağlamıştır. Sünni kelim sisteminin önemli üç âliminden biridir. Diğer ikisi Eş'ari ile Gazzâli'dir.¹⁹ Kelam ilminin önemli esasını meydana getiren delil ve istidlal, bunların üzerine bina edildikleri, boşluk, cevher ve araz gibi kavramları izah eden, bu ilmi sistematik ve metodik hâle getiren, bu alanda birçok eser veren Bâkılânî, Eş'arî ekolünün ikinci kurucusu olarak kabul edilebilir.²⁰

Bâkılânî; atom, cisim, araz, bekâ, mekân gibi terimleri ele alıp incelemiştir. O, âlemin Allah'ın yaratmasıyla meydana geldiğini, O'nun fiillerinde bir illet ve amaç aranmayacağı görüşündedir.²¹

Bâkılânî naslarda Allah'a nispet edilen “ayn”, “yed”, “vech”, gibi haberî sıfatları teşbihsiz ve te'vil etmeden kabul eder. Diğer yandan “gazap”, “rıza”, ve “muhabbet” gibi sıfatları ise te'vil eder. O ilmi “bilmeye konu olanı olduğu gibi tanımak (ma'rifet)” olarak tarif eder. Ayrıca ona göre “madum” şey değildir.²²

Bâkılânî haber-i vahidi ancak râvisi âdil, metni daha güçlü başka delillere aykırı olmamak şartıyla delil olarak kabul eder. Ona göre dinin esaslarını teşkil eden konuların kesin bilgi ifade eden kat'i delile dayanması zorunluluğu vardır.²³

---

¹⁷ Gölcük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, s. 31.

¹⁸ İbn Teymiye, *Mecmau'l-fetava*, V, 98; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İctimau'l-Cüyüşü'l-İslamiyye*, Dimaşk 1993, s. 226-228.

¹⁹ Gölcük, *age.*, s. 30.

²⁰ Ebi Bekr Muhammed bin Tayyib el- Bâkılânî, *Kitâbu't- Temhidü'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil*, thk. İmadüddin Ahmet Haydar, Beyrut 1987, s. 299; a.mlf., *el-İnsaf*, Beyrut 1986, s. 58.

²¹ a. mlf, *et- Temhid.*, s. 37-53.

²² a.e., s. 35-36.

²³ a.e., s. 441-442.

Ona göre isim, müsemmanın aynı veya mütealliği, tesmiyenin ise gayrı bir sıfatıdır.²⁴ O imanı kalbin tasdiki olarak tanımlar ve amelin dışında tutar.²⁵

Bâkılânî, Peygamber'in elçilik görevinin ve unvanının onun ölmesiyle sona ermeyeceğini ileri sürer.²⁶

Onun devlet başkanlığı konusundaki görüşü ise; şartların zorunlu kıldığı hallerde daha faziletli birisi varken daha aşağı durumda olan başka birisi başkan seçilebilir şeklindedir.²⁷

Bâkılânî, bazı konularda üstadı Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'den farklı düşünmüştür. Mesela O; Allah'ın bekâ sıfatını sübûti sıfatlar arasında saymamış,²⁸ haberî sıfatları te'vil etmiş,²⁹ kelam-ı nefsi'nin işitilebileceğini,³⁰ insanın kudreti konusunda³¹ ve hâli sıfat olarak kabul etmesinden dolayı Eş'arî'den ayrılmıştır.³²

İbn Haldun'un verdiği bilgiye göre Bâkılânî "delilin batıl olmasıyla medlûl bâtıl olur (in'ikasü'l-edille)" metodunu kullanmıştır.³³ Yani bir delilin çürütülmesi halinde ona bina edilen görüşün de tamamıyla çürütülmüş olacağını ileri sürer. İbn Haldun bu delili ilk defa kullananın Bâkılânî olduğunu nakleder.³⁴ Ancak Bâkılânî'nin bu delili kullandığı kelamcılar arasında yaygın olsa da onun eserlerinde bunu destekleyecek kanıt göstermemektedirler. Sadece İbn Haldun'un ifadesinden dolayı bu görüşü ona nispet etmektedirler. Biz de buna dair bir görüş

---

²⁴ Bâkılânî, *et- Temhid*, s. 258.

²⁵ a.e., s. 289.

²⁶ a. mlf, *el-İnsaf*, s. 95-97.

²⁷ a. mlf, *et-Temhîd*, s. 471-475.

²⁸ İzmirli İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*, İstanbul 1922, I. 80-81,88.

²⁹ a. mlf, *el-İnsaf*, s. 61-65.

³⁰ a.e., s. 39, 145-146.

³¹ a.e., s. 347.

³² Gölcük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, s. 35.

³³ İzmirli, *age.*, I. 80.

³⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, trc: Süleyman Uludağ, İstanbul 1991, II, 1085.

Bâkılânî'nin eserlerinde bulamadığımız gibi, bu görüşün Bâkılânî'ye isnadının doğru olamayacağını savunan çağdaş çalışmalar da bulunmaktadır.³⁵

Bâkılânî duyular ötesini duyular âleme kıyaslama (kıyâsü'l-gâib ale's-şahid) delilini de kullanmıştır. O istidlal kaidelerini geliştirerek konuyu alternatiflerine ayırma ve bunlardan sabit olanı tercih etme (sebr ve taksim) ilkesini benimsemiştir.³⁶

Bâkılânî akli delilleri de kullanmıştır. Bunları muarızlarını susturmak, temel düşüncelerini kendilerine çevirmek veya doktrinlerindeki eksikliklerini ve sakatlıklarını ortaya koymak için yapmaktadır. O cedeli en iyi şekilde kullananlardan biridir. Bâkılânî, akli delilleri kullanırken nakli delilleri de ihmal etmemektedir. Bir konuyu işlerken önce akli delilleri kullandıktan sonra nakli delillere geçmektedir. Konuyla ilgili Kur'an ayetlerine yer verip sonra da naslardan anladıklarıyla konuyu tevil ederek açıklamaktadır. Ayrıca o, te'vili de kullanmaktadır. Bunu özellikle kendi görüşünü ortaya koyarken yapmaktadır.³⁷

Bâkılânî, Aristo mantığını kullanmamıştır. Onun kendine has bir üslubu vardır.³⁸

II. ESERLERİ

Bâkılânî, birçok alanda eserler vermiştir. Kelâm, dinler tarihi, tefsir, fıkıh, usûl-i fıkha dair olan ve kaynaklarda adlarından söz edilen eserlerinin sayısı elli beş civarındadır. Bu eserlerin çoğu günümüze ulaşmamıştır. Bunlardan günümüze ulaştıkları bilinen ve çoğu kelâm ilmine bir kısmı da Kur'an ilimlerine dair eserleri şunlardır:

1. *Kitabu't-Temhid fi-r-redd 'alâ-l-Mulhide ve'r- Râfida ve'l-Havaric ve'l-Mu'tezile. Temhîdü'l-eva'il ve telhîsü'd-delâil* adıyla da bilinir ve mevcut kelâm kitaplarının en önemlisi sayılır. Bu eser Muhammed Abdülhâdî Ebu

---

³⁵ Hilmi Demir, "Kelâm Düşünce Tarihinde Yaygın Bir Hatanın Tashihi (İn'ikâs-ı Edille) ve Mütakaddimin Kelâmı ile Mantık İlişkisi Üzerine Bir Eleştiri", *Dini Araştırmalar Dört Aylık Bilimsel Dergi*, X/ 29 (Eylül- Aralık 2007), ss.79-114.

³⁶ Gölcük, "Bâkılânî", *DİA*, IV, 532.

³⁷ Gölcük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, s. 38.

³⁸ İbn Teymiye, *Muvâfakatü Sarihi'l-Ma'kul li Sahihi'l-Menkul*, I, 3.

Rîde ve Muhammed Mahmud el-Hudayrî (Kahire 1366/1947), R. J. McCarthy (Beyrut 1957) ve ayrıca İmâdüddin Ahmed Haydar tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (Beyrut 1407/1987). Abdülcelîl b. Ebû Bekir er-Rebîî, *et-Tesdîd fî şerhi't-Temhîd* adıyla et-Temhîd üzerine bir şerh yazmıştır

2. *el-İnsâf*: Muhtasar bir kelâm kitabı olan bu eserin muhtevası üç ayrı risâle tarzında yazıldığı düşüncesini vermektedir. Bu eser M.Zâhid Kevserî tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Kahire 1382/1963).
3. *Menakibü'l-e'imme ve nakzü'l-metâ'in 'an Sele-fi'l-ümme*. Hulafâyî Râşidîn'e yöneltilen tenkitlere verilen cevaplardan oluşur. Eksik bir nüshası Dımaşk Zâhiriyye Kütüphanesi'nde mevcuttur(nr. 66).
4. *el-İntisâr li-sıhhati nakli'l-Kur'an ve'r-red 'alâ men nehalehü'l-fesâd biziyâde ev nuksân*. Mevcut Kur'an'ın fazlalık ve eksiklik gibi bir tarife mâruz kalmadığını konu alan bu eser, Muhammed Zağlûl Selâm'ın tahkikiyle basılmış (İskenderiye 1971),
5. *İ'câzü'l-Kur'an*. Kur'an'ın hangi bakımdan mûcize olduğu konusunu işleyen eseri Ahmed Sakr tahkik ederek yayımlamış, Gustave E. Grunebaum İngilizceye çevirmiştir.³⁹

Bâkılânî'nin, gerek kendi eserlerinde bahsettiği gerekse diğer kaynaklarda adları geçen, fakat günümüze kadar ulaştığı bilinmeyen kırk altı eserinin daha var olduğu bilinmektedir.⁴⁰

---

³⁹ Gölcük, "Bâkılânî", *DİA*, IV, s.535.

⁴⁰ Eserlerinin isimlerinin tam listesi için bk. Gölcük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, ss. 44-46; Gölcük, agm., 535; Kadı İyad, *Tertibü'l-Medarik*, II, 601-602;

BİRİNCİ BÖLÜM
HİRİSTİYANLIK HAKKINDA GENEL BİLGİ

I. HİRİSTİYANLIĞIN GENEL TARİHİ

A. Hıristiyanlığın Doğduğu Çevre

Hıristiyanlık Filistin bölgesinde doğmuştur. Filistin’de tam bağımsız bir devlet mevcut değildir. Romalılara bağlı Yahudi valiler tarafından yönetilmiştir.⁴¹

Hıristiyanlığın doğduğu Filistin topraklarında hâkim olan dini anlayış Yahudilikti. Ancak MÖ. I. yüzyıldan itibaren hızlı bir şekilde Yunanlaşma başlamıştır. Yahudilik gerek inanış gerekse ibadet şekli açısından Yunan anlayışından etkilenmiş ve bu durum mezheplere yansımıştır. Hem Yahudilik hem de daha sonra ortaya çıkan Hıristiyanlık için bu mezhepler önemlidir. O döneme hâkim olan Yahudi mezhepleri şunlardır:

Sadukiler, MÖ. 200’lerde kurulmuştur.⁴² Genellikle üst tabakaya mensup olanları temsil etmiştir. Hz. Musa’nın soyundan geldiklerini söylemeleri onları farklı bir ün sahibi yapmıştır. Bunlar mabedin hizmetinde bulunmuşlardır. Allah’a ancak onların aracılığıyla ulaşılmaktaydı. Onlar günlük takdimleri mabetlere sunarlardı. Kanunlarının icrasında da aktiftiler. Siyasi açıdan kendilerine iyi davranan iktidarları desteklemişlerdir. Sadukiler’in prensipleri Hıristiyanlıkla uyuşmuyordu. Bunun içindir ki Hıristiyanlığa karşı durmuşlardır.⁴³

Ferisiler, MÖ. 165–160 civarında ortaya çıkan bir mezheptir.⁴⁴ Ferisi kelimesi “ayrılmış” anlamındadır. Mensupları genellikle orta sınıf insanlardı. En önemli özellikleri Yahudi şeriatını tatbik etmeleridir. Dini bir hayat yaşamayı benimsemişlerdir. Her dönemde dindar insanlar olarak bilinmişlerdir. Politikadan uzak durmuşlardır. İktidarlara karşı sessiz kalmışlardır. Ancak MS. 66 yılında

---

⁴¹ Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, İstanbul 2006, s. 16.

⁴² Kürşat Demirci, “Hıristiyanlık”, *DİA*, XVII, 329.

⁴³ Mehmet Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Ankara 1995, s. 9.

⁴⁴ Demirci, agm., 328.

iktidara karşı ayaklanmış başarısız olarak verdikleri kayıplardan dolayı yok olmakla karşı karşıya kalmışlardır.⁴⁵

Ferisiler'in, Hıristiyanlarla olan ilişkileri İncillerde anlatılmaktadır. İlk Hıristiyanların Ferisiler'den geldiği sanılmaktadır. Ancak onlar, Hıristiyanlara sempati ile bakmamışlardır. Bunun nedeni de Yahudi geleneğine sıkıca bağlı olmalarıdır.⁴⁶

Esseniler, 1945'lerde Lût gölü etrafında yaşamakta olan kabilelere ait yazılı metinlerin keşfedilmesiyle haklarında geniş bilgi edinilebilmiştir.⁴⁷

Esseniler cemaat halinde yaşarlar. Mistik bir düşünceye sahiptirler.⁴⁸

Esseni Mezhebi, Hıristiyanları etkilemiştir. Özellikle ilk Hıristiyan Kiliseler'in örgütlenmesinde benzerlikler görülmektedir. İlk Hıristiyanların dini eğilimi Esseniler'e yakın bulunmaktadır.⁴⁹

Zeolotlar, Zeolote "gayret eden" anlamına gelmektedir.⁵⁰ MS. 6 yılında kurulmuştur. En önemli özelliği Romalılar'a karşı Yahudilerin bağımsızlığını isteyerek onlara gösterdikleri sert politikaları takip etmeleridir. Hem dini hem de milli bir mezhep özelliği taşımaktadır.⁵¹

Hıristiyanlarla ortak yönleri Mesih inancıdır. Fakat onların beklediği Mesih ile Hıristiyanların beklediği Mesih arasında farklılıklar vardır. Zeolatlar'ın beklediği Mesih Goimleri Filistin'den kovacaktır. O, bütün dünyaya hâkimiyet kurarak Kudüs'ü yönetimin merkezi yapacak ve herkes kılıç kullanacaktır.⁵² Hıristiyanların Mesih anlayışı ise farklıdır. Matta İncili'nde nakledilen bir olaya

---

⁴⁵ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 10.

⁴⁶ Aydın *age.*, s. 10-11, Demirci, "Hıristiyanlık", *DİA*, XVII, 329.

⁴⁷ Demirci, *agm.*, 329.

⁴⁸ Aydın, *age.*, s. 11-12.

⁴⁹ Demirci, *agm.*, 330.

⁵⁰ Aydın, *age.*, s. 12-13.

⁵¹ Demirci, *agm.*, 330.

⁵² Aydın, *age.*, s. 12-13.

göre İsa kılıç kullananların hepsinin helak olacağını söylemiştir.⁵³ Yani savaşçı bir anlayışa karşıdırlar.

Hıristiyanlığın doğduğu Filistin bölgesinde sadece Yahudi dini anlayışı yoktu. Birbiriyle bağlantılı daha başka kültürel modeller de vardı. Grek- Roma kültürü, paganist (çok tanrılı) bir gelenektir. Grek düşüncesi genellikle felsefi alanda etkili idi. Toplum bu alanda etkilemişlerdir. Hıristiyanların bazı doktrinlerinin formüle edilmesinde bu felsefi bakış açısının katkıları vardır. Roma İmparatorluğu dini ve felsefi bakımından bu coğrafyada çok etkili değildi. Bu din daha çok bir kült (topluluğun ayin) mahiyetindedir. Romalılar hükümdarlarını tanrılaştıran bir din kurmak istemişler fakat başarılı olamamışlardır. Helenistik kültürün toplumda en etkili olduğu alanlar ise sanat ve dini alandır. Helenistik din, Doğu ve Ortadoğu kaynaklı ilâhların etrafında oluşmuş mistik bir yapıya sahiptir. Özellikle bu dini anlayış, Hıristiyanları ilahi logos, teslis, kilise ve ayinler gibi konularda etkilemiştir.⁵⁴

B. Hıristiyanlığın Yayılması

Hıristiyanlık, birinci asırda Roma İmparatorluğu'nun egemenliği altındaki Filistin bölgesinde doğmuştur. Günümüzde iki milyarı aşan mensubuyla dünyanın en kalabalık dini geleneğidir. Hıristiyanlık, özde tek tanrılı olmakla beraber daha sonra üçlemeye (teslise) yer vermiş ilahi kaynaklı bir dindir.

Hıristiyanlık, İsa Mesîh anlayışı üzerine kurulu bir inanca sahiptir. Yeni Ahid'de bulunan bu inanca göre İsa Mesih hem Tanrı'nın oğlu hem de insanlığın kurtarıcısıdır. Tanrı insanlığı asli günahattan kurtarmak için "biricik oğlunu" yeryüzüne göndermiştir. İsa Mesih önce sembolik olarak çarmıha gerilmiş ve tekrar dirilerek Tanrı'nın yanındaki yerine almıştır. Hıristiyanlar arasında farklı görüşler olsa da Hz. İsa ve getirdiği mesaj onları birbirine bağlamaktadır.⁵⁵

---

⁵³ Matta 26: 51-52.

⁵⁴ Demirci, "Hıristiyanlık", *DİA*, XVII, 330.

⁵⁵ Demirci, agm., 328.

Hıristiyanlık başlangıç olarak Hz. İsa merkezli bir Yahudi Mesîh hareketidir.⁵⁶ Mesîh incilinin ve Mesîh yasasının ifadesidir. Allah ilk insanın işlediği günah ve ölüme karşı Hz. İsa dönemine kadar insanlara peygamberler aracılığıyla hitap etmiştir. İnsanlar gelen emirlere bağlılık vesilesiyle kurtuluşa ulaşmaya çalışmışlardır. Önce Peygamberler Hz. İsa'nın geleceğini insanlara müjdelemiştir. Bu dönem bir nevi Hz. İsa'nın gelişine hazırlık dönemidir. Hıristiyanlar bu döneme “Eski Ahit Dönemi” der. Hıristiyanlara göre ikinci dönemde Oğul Tanrı, İsa Mesih'te bedenleşmiştir. O, insanları asli günahtan kurtarmak için çarmıha gerilmiş ve böylece ilahî plan uygulanmaya başlanmıştır. Hıristiyanlar, bunu “Yeni Ahit Dönemi” olarak adlandırmıştır.⁵⁷

Hz. İsa aslen İsrailoğullarındandır. Yahudi toplumu içinde doğmuş ve orada büyümüştür. İlk tebliğine otuz yaşlarında başlamış ve tebliğ üç yıl kadar sürmüştür. Yahudilerin baskısı sonrası Romalılar tarafından yakalanarak çarmıha gerilerek öldürülmüştür. Ancak öldükten üç gün sonra tekrar dirilerek şakirtlerince görülmüştür.⁵⁸

Hz. İsa ilk tebliğe başladığında Göklerin Krallığı'nın yakın olduğunu, inananlarına tövbe etmelerini söyleyerek, Vaftizci Yahya'nın yanına gitmiştir. İsa Mesih insanları uyarıyor mensuplarıyla beraber yolculuklar yapıyordu. Ayrıca mucizeler gösteriyordu. Ancak onun en önemli cemaati havarilerdi.⁵⁹

Hıristiyanlara göre İsa Mesih'in tebliğ etmeye başladığı din iki önemli muhalefetle karşılaştı. Bunların birisi Yahudilerdi. Yahudiler din açısından ona karşı çıkıyorlardı. İkincisi ise Filistin'in yönetimini elinde bulunduran Romalılar idi. Onlar da kalabalıklaşan bu yeni dini akımın siyasi ve askeri yönden kendilerine zarar vereceği düşüncesindeydiler.⁶⁰ Sonuçta Hz. İsa yakalanarak çarmıha gerilmiştir.

---

⁵⁶ Günay Tümer- Abdurrahman Küçük, *Dinler Tarihi*, Ankara 2002, s. 261.

⁵⁷ Şinasi Gündüz, *Hıristiyanlık*, İstanbul 2006, s. 13-14.

⁵⁸ Demirci, agm., 330.

⁵⁹ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 17-18.

⁶⁰ Aydın, *age.*, s. 18.

İsa Mesih'in ölümünden sonra dağılan şâkirtler tekrar bir araya gelip. Kudüs'te faaliyetlerine devam etmişlerdir. Başlangıçta Yahudi dinine bağlı bir şekilde dini hayatlarını sürdürmüşlerdir. Onlar Yahudilerden farklı olarak Meryem oğlu İsa'nın beklenen Mesih olduğuna inanıyorlardı.⁶¹

Hıristiyanlığa yeni bir ivme kazandıran Aziz Pavlus'tur. Pavlus, Hıristiyan karşıtı bir Yahudi iken Suriye'ye yaptığı bir seyahat sırasında gördüğü rüyadan dolayı Hıristiyanlığı seçmiştir. Hıristiyanlığı, Yahudi olmayan topluluklar arasında yayılmasını sağlamıştır. Dini yaymak için çeşitli yolculuklar yapmıştır. Roma'da yakalanarak öldürülmüştür.⁶²

Hıristiyanlığın ilk üç asrı zorluklarla geçmiştir. Hıristiyanlar tebligatlarını gizli yapmak zorunda kalmışlardır. Birçok Hıristiyan zulümlere, baskılara maruz kalmıştır. Hıristiyanlık, doğuşundan itibaren üç asır boyunca bazen çok gizli, bazen çok açık, bazen de hem açık hem gizli şekilde gelişmesini sürdürmüştür. Bu zaman zarfında Hıristiyan cemaatleri içinde birçok grup teşekkül etmiş, itizaller olmuş, çeşitli felsefi düşünceler Hıristiyan düşüncesiyle bütünleşmiştir.⁶³

Hıristiyanlar rahatlığa İmparator Konstantin döneminde ulaşmıştır. 313 yılında yayınladığı Milano fermanıyla Hıristiyanlık Romalılar'ın rahatça kabul edecekleri bir din halini almıştır. Ancak resmi olarak 380 yılında İmparator Theodos, Hıristiyanlığı devlet dini olarak ilan etmiştir.⁶⁴

Hıristiyanlar bu dönemden sonra hızla dinlerini yaymaya başlamışlardır. Üç asır çekilen zulümler ve baskılar geride kalmıştır. Artık dinlerini açıktan anlatabilmişlerdir. İbadetlerini, evlerde gizlice değil belli mabetlerde yapmaya başlamışlardır.⁶⁵

Hıristiyanların kazandıkları bu hürriyetten sonra bu sefer de teolojik tartışmalar ortaya çıkmaya başladı. Sorunları gidermek için konsiller toplandı.

---

⁶¹ Demirci, "Hıristiyanlık", *DİA*, XVII, 331.

⁶² Demirci, agm., 331.

⁶³ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 22.

⁶⁴ a.e., s. 22.

⁶⁵ a.e., s.23-24.

Çatışma çıkarıcılar aforoz edildi. Bu tartışmalar beraberinde bölünmeyi getirdi. İlk mezhepler ortaya çıkmaya başladı.⁶⁶

II. HİRİSTİYANLIK'TA İNANÇ ESASLARI

A. Hıristiyanlığın Monoteizm Anlayışı

Hıristiyanların inanç esaslarının temelini teslis teşkil etmektedir.⁶⁷ Hıristiyanlar, kendilerini monoteist bir dini inanca sahip olduklarını kabul ederler.⁶⁸ Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'dan oluşan üçlü birlikten söz ederken tanrının tek olduğunu kastetmektedirler.⁶⁹ Buradaki *üç*'ün daima *bir*'in aynı olduğunu söylemektedirler. Kilise, Tanrı kavramını sıır olarak kabul etmekte ve bu konudaki düşüncelerini sembolik bir dille anlatmaya çalışmaktadır.⁷⁰

Hıristiyanların ilk dönemlerdeki tanrı inancı Yahudi tanrı inancını yansıtmaktadır. Bu inanç I. yüzyılın sonuna doğru Eflâtuncu felsefenin etkisiyle şekil değiştirmeye başlamıştır. Tanrı kavramı, teslis ve İsa Mesih figürü ile ilişkilendirilmiştir. Bu iki kavramın ne zaman Hıristiyanlığa girdiği belirgin değildir.⁷¹ Teslis kelimesini ilk defa MS. 180 yılında Antakyalı Theophilus kullanmıştır. Bu kelimenin Latince uyarlaması olan Trinitas'ı ise ilk defa kullanan Tertullian'dır. Trinitas tabirinin resmen kabulü, 325 yılında yapılan İznik Konsili kararıyla olmuştur.⁷²

İznik Amentüsü diye bilinen bu belgede geçen ifadeler şöyledir: “*Kelâm başlangıçta var idi. Kelâm Allah nezdindeydi ve Kelâm Allah'tı. Her şey onunla oldu. Ve olmuş olanlardan hiçbir şey onsuz olmadı*”.⁷³

---

⁶⁶ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s.24.

⁶⁷ a.e., s.47.

⁶⁸ Mehmet Aydın, “Hıristiyanlık”, *DİA*, XVII, 345.

⁶⁹ Mahmut Aydın, “Hıristiyanlık”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Ankara 2007, s.138.

⁷⁰ Aydın, agm., 346.

⁷¹ Aydın, agm, 346-347.

⁷² Mehmet Bayraktar, *Bir Hıristiyan Dogması Teslis*, Ankara 2007, s. 38.

⁷³ Yuhanna 1:1-3.

*“Ve Kelâm beden olup inayet ve hakikatle dolu olarak aramızda sakin oldu. Ve biz onun izzetini, Baba'nın biricik Oğlu'nun izzeti olarak gördük”.*⁷⁴

*“İmdi, siz gidip bütün milletleri şâkird edin, onları Baba ve Oğul ve Ruhû'l-Kudüs ismi ile vaftiz eyleyin”.*⁷⁵

*“Nasıl ki, Ey Baba, Sen bendesin ve bende Sen'deyim, onlar da bizde olsunlar da, beni sen gönderdiğine dünya iman etsin”.*⁷⁶

Her ne kadar bu ifadelerden teslis yani üç tanrı ve üç uknûmlu bir Tanrı manası çıkarmak açık bir şekilde mümkün olmasa da, 325 yılında toplanan İznik Konsili'nde Teslis doktrini resmen kabul edilmiştir. Bu Konsil'de teslise Ruhû'l-Kudüs dâhil edilmemiş, durumu müphem bırakılmış, fakat “Ruhû'l-Kudüs'ün Ruhû'l-Hakk olan Baba'dan” çıktığına karar verilmiştir. Daha sonra 381 yılında toplanan İstanbul Konsili'nde Ruhû'l-Kudüs'ün Baba ve Oğul'la aynı cevherden olduğunu ve Üçünün'de ulûhiyet bakımından aynı seviyede olduğu kabul edilmiştir. IV. yüzyılda kabul edilen “Teslis Doktrini”ni resmî Hıristiyanlık daima muhafaza etmiştir. “Üçte Bir, Birde Üç” ilah sistemi sürekli korunmuştur.⁷⁷

Görüldüğü üzere Teslis doktrininde üç unsur vardır. Bunlar Baba, Oğul ve Ruhû'l-Kudüs'tür. Bâkılânî'nin eleştirisi ve reddiyesinin daha iyi anlaşılması amacıyla kısaca bunlardan bahsedeceğiz.

1. Baba

Teslis'in birinci ve asıl rüknüdür. Hıristiyanlıkta Allah, Baba/Abba olarak nitelendirilir. Allah en mükemmel ve sonsuz saf bir ruhtur. O her şeyin yaratıcısı ve sahibidir. Sonsuzdur, her yerde vardır ve her şeyi bilir, göktedir, bölünmez bir cevherdir. Cevherinde, Allah, Oğul, Ruhû'l-Kudüs olarak görünse de Bir'dir ve bölünme kabul etmez. Her şeye gücü yeten ve bir olan yüce varlıktır. Her şeyi görür kimse onu göremez. Ancak Allah'ın kucağında olan biricik Oğul onu

---

⁷⁴ Yuhanna 1:14.

⁷⁵ Matta 28:19.

⁷⁶ Yuhanna 17:21.

⁷⁷ Mehmet Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddîyeler ve Tartışma Konuları*, Ankara 1998, s. 96.

bildirmiştir. Allah’a ruhta ve hakikatte tapınmak gerekir. Bunu isteyen bizzat Allah’tır.⁷⁸

Hıristiyanlara göre Allah’ın özü sevgidir. Allah bu sevgiyi göstermek için biricik oğlu İsa Mesih’i insanları aslî günahından kurtarmak için dünyaya göndermekle göstermiştir. O da kendini çarmıhta feda ederek insanlığı kurtarmıştır.⁷⁹

2. Oğul

Hıristiyanlar Hz. İsa’ya “Allah’ın oğlu” adını vermektedirler.⁸⁰ O, “İznic Dinsel İlkeleri” içinde Teslis doktrininin ikinci unsuru olarak telakki edilmiştir. Allah’ın Oğlu-Rab Hz. İsa’da Baba’nın cevherinden kabul edilerek Hakk İlâh sayılmıştır. Yerde ve gökte var olan bütün şeylerin Allah’ın oğlu Rab Hz. İsa vasıtasıyla yaratıldığı görüşündedirler. Oğul’un insanların kurtuluşu için gökten indiği ilân edilmiştir. Allah’ın oğlu tabiri Kitab-ı Mukaddes’te çeşitli şekillerde geçmektedir: ‘Hz. İsa için “Sevgili oğlum”⁸¹, “Sen Hayy olan Allah’ın oğlu Mesih’sin”⁸², “Baba’nın kucağında biricik Oğul”,⁸³ ifadeleri bulunmaktadır.⁸⁴ Ayrıca Yuhanna da “Allah’ın oğlu İsa’nın günahlarımıza kefarete olarak”⁸⁵ geldiğini ve “İsa’nın Allah’ın oğlu olarak kabulünü”⁸⁶ teşvik eder.

Hıristiyanlıkta Hz. İsa “ insan şeklinde bir ilâh”tır. Allah Hz. İsa’da bedenleşmiştir. Allah insanlara sevgi ve merhametini göstermek için Hz. İsa’ya Mesih suretinde yaklaşmış ve insanların aralarında yaşamıştır. Hz. İsa’ya

---

⁷⁸ Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler*, s. 97-98.

⁷⁹ Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 282-283.

⁸⁰ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 51.

⁸¹ Matta 6: 9-10; Luka 11: 2.

⁸² Matta 16: 16; Markos 3: 11.

⁸³ Yuhanna 1: 18; 3:16.

⁸⁴ Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler*, s. 97-99.

⁸⁵ Yuhanna: I. Mektup, 4: 10.

⁸⁶ Yuhanna: I. Mektup, 4: 15.

tapınmak, ona kul olmak Allah'la temas kurmaktır. O, Allah'ın oğludur aynı zamanda gerçek insandır.⁸⁷

3. Kutsal Ruh İnanç

Teslis'in üçüncü unsurudur. İznik Konsili'nde kabul edilen Ruhul-Kudüs'ün, 381'de İstanbul'da toplanan ikinci Konsil'de, Allah ve Oğul ile aynı cevherden olduğu kabul edilerek aynı seviyede Tanrı olduğu ilân edilmiştir.⁸⁸

Kutsal Ruh, Allah ile aynı cevherden olmasına rağmen mahiyeti farklıdır. Allah'ın bütün güç ve iradesini taşımaktadır. Allah, Oğul ve Ruhul-Kudüs, tek cevherde birleşmiş üç ayrı şahıstır. Ulûhiyette müsavidirler. Ebedîdir. Kutsal ruh, Allah gibi her yerdedir. O, öldürücü günahlardan uzak olan inanmışların arasında oturmaktadır. Ruhul-Kudüs, insanlara iyi düşünceler verir. Tövbe, niyaz, dua öğretir ve vaftiz ile insana gelir. Allah, bütün işlerini Ruhul-Kudüs sayesinde yapar ve kudretini onunla birlikte gösterir. Azizlere, iyilere peygamberlerin ve havarilerin seslerini ilham eder. Kilise'yi hatalardan korur ve Kilise'yi Allah'ın nimetleriyle doldurur. Sembolü, beyaz güvercindir. Kutsal Ruh, takdis edicidir.⁸⁹

Bâkılânî'nin Hıristiyanların teslis anlayışını eleştirmiştir. Konumuzun ele alacağımız ileriki bölümde onun bu görüşlerine yer vereceğiz.

B. Enkarnasyon

Enkarnasyon, ilâhi bir varlığın veya onun kudretinin bazı insanlara ve varlıklara geçtiğini, o varlıklarda da bu tür güçlerin ve özelliklerin mevcut olduğunu benimseyen inanç biçimine denir.⁹⁰ Hıristiyanların temel inançlarından biri de enkarnasyondur. Hıristiyanlar için Hz. İsa hem bir beşer hem de bir ilâhtır. O Allah'ın biricik oğludur. İlk defa Hz. İsa için 325 yılında toplanan İznik Konsili'nde "Ousia" terimi kullanılmıştır. Hz. İsa'nın Allah ile aynı cevhere sahip olduğu kabul edilmiştir. Buna göre Hz. İsa ilâhîlik bağlamında Allah ile beşerilik bağlamında ise insanlıkla özdeşleştirilmiştir. Hz. İsa bir beşeri hayat yaşayan Ezeli-

---

⁸⁷ Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 282-286.

⁸⁸ Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler*, s. 97-100.

⁸⁹ Tümer, *age.*, s. 282-286.

⁹⁰ İsmail Karagöz, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara 2005, s. 270.

İlâhi Oğul ve Kelâm (logos)'dır. Günümüzde de bu anlayış devam etmektedir.⁹¹ Yeri geldiğinde bahsedeceğimiz gibi Bâkılânî Hıristiyanların bu düşüncelerini de eleştirmiştir.

C. Kefaret

Hıristiyanların önemli inançlarından biri de kefarettir. Onlara göre Hz. İsa insanları asli günahından kurtarmak için yeryüzüne gelmiş ve çarmıha gerilerek insanlığı bu suçtan kurtarmıştır. Hz. İsa Allah'ın oğlu olarak Babası'nın yanında bulunmuş ve Allah'ın emriyle gökten inerek insanları kurtarmak için insana benzer hale gelmiş ve çarmıha gerilmiştir. Ölümünden üç gün sonra tekrar dirilerek Allah'ın yanındaki yerini almış ve O'nun sağına oturmuştur. Hz. İsa'yla beraber günahın gücü kırılmış ve insanoğlu günahsız olmuştur. Sonuç olarak Hz. İsa, Hz. Âdem'in işlemiş olduğu günah dolayısıyla kendini kurban ederek insanları asli suçtan kurtarmıştır. İnsanlarla Allah arasındaki sorunu gidererek ilişkiyi yeniden tesis etmiştir. Hz. İsa öldükten sonra tekrar dirilerek ölüme galip gelmiştir.⁹² Bâkılânî'nin üzerinde durduğu diğer bir konuda kefarettir. Onun bu görüşlerine daha sonra yer vereceğiz.

D. Hz. Meryem

Hız. Meryem, Hıristiyanların önem verdiği şahıslardan biridir. Onun bu özelliği Hz. İsa'nın annesi olmasındandır. Hıristiyan ilahiyatına göre Hz. Meryem, Kutsal Ruh vasıtasıyla hamile kalarak Oğul İsa'yı doğurmuştur. Hz. Meryem'e "Tanrı doğuran (Theotokos)" ve "Tanrı annesi (Mater Dei)" unvanları verilmiştir.⁹³ Ancak "Theotokos" kavramı IV. yüzyılda Nestorius tarafından reddedilmiştir. 431 yılında toplanan Efes Konsili'nde Hz. Meryem, "Tanrı Doğuran (Theotokos)" olarak kabul edilmiştir. Hz. Meryem ile ilgili şu hususlar iman açısından önemlidir: Tanrı'yı doğuran olması, tertemiz şekilde hamile

---

⁹¹ Mahmut Aydın, "Hıristiyanlık", *Yaşayan Dünya Dinleri*, s.138; Mehmet Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 63-64.

⁹² Mahmut Aydın, *age.*, s. 97-98.

⁹³ Ömer Faruk Harman, "Meryem", *DİA*, XXIX, 239-240.

kalması, bakire olarak doğum yapması, hayatını bu şekilde sürdürmesi ve onun da Hz. İsa gibi bedensel olarak göğe yükselmiş olmasıdır.⁹⁴

Hz. Meryem'in, İnciller'de bakire olarak İsa Mesih'e hamile kaldığı belirtilmektedir. Yani ondan önce ahlaki açıdan bir kötülüğe bulaşmamıştır. Hıristiyan geleneğine göre o, hem doğum yapmadan önce hem doğum anında ve ondan sonra da bakire olarak bir hayat sürdürmüştür. Hıristiyanlar onun hem beden hem de ruhen temiz olduğuna inanırlar. İsa Mesih'i doğurması onun bakireliğini yok etmemiştir. Hz. Meryem günahsızdır. Aralık 1854 yılında Papa IX. Pie'nin yayınladığı bir genelge ile Hz. Meryem, Hz. İsa'ya hamile kaldığı andan itibaren insanlığın taşıdığı asli günahı tamamen kurtulmuştur. O insanlığın taşıdığı asli günahı taşımamaktadır. Aynı şekilde 1 Kasım 1950'de Papa XII. Pie, Hz. Meryem'in öldükten sonra bedeniyle semaya kaldırıldığını ilan etmiştir. O da Oğlu gibi göğe yükselmiştir.⁹⁵

Katolik ve Ortodoks Kiliseleri Hz. Meryem'in sürekli bakire olduğu ve Tanrı'nın annesi olduğuna inanırlar. Her iki mezhepte Hz. Meryem, ibadet ve duada önemli bir yeri sahiptir. Ayrıca onun Katolik Kilisesi'nde heykeli, Ortodoks Kilisesi'nde ise ikonları⁹⁶ bulunmaktadır. Protestanlar ise Hz. Meryem'e yeterince saygı göstermezler. Heykellerini kiliselerinde bulundurmazlar. Onlara göre diğerlerinin aksine bakireliği sürekli değildir. Ayrıca asli günahı uzak olduğuna da inanmazlar. Nestûriler ise onun Tanrı doğuran olmadığına inanırlar. Onlara göre Hz. Meryem, Hz. İsa'nın sadece insanîyetinin annesidir, ulûhiyetinin değil.⁹⁷

Bâkılânî, Hıristiyanların Hz. Meryem hakkındaki görüşlerini eleştirmiştir. Özellikle onun insani ve lâhut yönüne vurgu yaparak Hıristiyanların teslis inancını sorgulamıştır. Onun bu görüşlerine konumuzu işleyeceğimiz asıl bölümde yer vereceğiz.

---

⁹⁴ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 89-90.

⁹⁵ Harman, "Meryem", *DİA*, XXIX, 239-240.

⁹⁶ İkon: Hz. İsa, Hz. Meryem ve azizleri tasvir eden, özel bir tarzda yapılmış olan, kilise ve evlerde asılan resimleridir. Bk. Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 301.

⁹⁷ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 57.

E. Cennet, Cehennem ve A'raf Öğretisi

Hıristiyanlar cennet, cehennem ve a'raf'a inanırlar. Cennet iyilerin girdiği bir yerdir. Cehennem ise Allah'tan uzak olmayı ifade eder. A'raf ise cennet ve cehennem arasındaki yerdir.⁹⁸

Hıristiyanlar âdil olan Allah'ın her iyiliği mükâfatlandıracağına, hiçbir kötülüğü de cezasız bırakmayacağına inanırlar. Amellerin bazılarının karşılığı bu dünyada görülür. Allah bazı insanlara da dünyada sıkıntı dert verebilir, kötüler de mutlu ve rahat yaşayabilir. Ceza ve mükâfat ise ahirette verilecektir.⁹⁹

Hıristiyanlar, cennette Hz. İsa ile beraber olacaklarına inanırlar. Onlara göre orada inananlar: Allah'ı görecekler, Hz. İsa ile beraber ebedi yaşayacaklar, ebedî sevgi ve yaşam birliğine ulaşacaklardır.¹⁰⁰ Ayrıca cennette insanlar, genç, ideal bir şekilde olacaklardır. İhtiyarlar ve çocuklarda aynı şekilde genç kalacaklardır.¹⁰¹

Hıristiyanlara göre cehennem, Tanrı'dan uzak olmayı, O'ndan ayrı kalmayı ifade eder. Büyük günah işleyenler ve gerçek imana ulaşamayanlar buraya gireceklerdir. Ancak çekecekleri azap farklıdır. Bu cezalar Allah'ı görememek, cehennem ateşinde¹⁰² şeytanlar ve mücrimlerle beraber olmak ve cehennemlikleri yiyip kemiren ve hiç ölmeyecek bir kurtun var olduğunu söylerler.¹⁰³ Cehennem azabı ebedi olarak kabul edilir.¹⁰⁴

Hıristiyanlara göre a'raf; cennet ve cehennem arasındaki yerdir.¹⁰⁵ Burada tam temizlenmeyenler ve kefaretlerini vermedikleri için günahlarından arınamayanlar bulunacaktır. Ancak geride bıraktıkları ailelerinin yaptığı dualar, verdikleri sadaka ve onlar için yaptıkları âyin vb. gibi faaliyetlerle onların

---

⁹⁸ Gündüz, *Hıristiyanlık*, s. 88-89.

⁹⁹ Suat Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, İzmir 2005, s. 217.

¹⁰⁰ Gündüz, *age.*, s. 88.

¹⁰¹ I.Korintoslulara 15:42.

¹⁰² Matta 25:41.

¹⁰³ Markos 9:48.

¹⁰⁴ Matta 3:12-18, Markos 3:29; Luka 3:17.

¹⁰⁵ Gündüz, *age.*, s. 89.

temizlenmesine vesile olacağını düşünürler. Ondan sonra cennete girecekleri kabul edilir. A'raf, bir nevi temizlenme yeridir. Ayrıca burada vaftiz edilmeden önce ölen çocuklarında bulduklarına inanırlar. Katolikler a'raf'a inanırlarken, Protestanlar ise a'raf'ı kabul etmezler.¹⁰⁶

---

¹⁰⁶ Yıldırım, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, s. 218.

III. HİRİSTİYANLIK'TA KİLİSELER

A. Roma Katolik Kilisesi

“Katolik” ifadesi ilk defa Antakyalı Ignatius (m. 107) tarafından kullanılmıştır. Bu kelime tarihin çeşitli dönemlerinde belli noktalar ön plana çıkarılarak değişik anlamlar ifade etmiştir. “Katolik” kelimesi genellikle; yerel cemaatlere karşın Hıristiyan kilisesinin evrenselliğini, aykırı ve ayrılıkçı inançlar karşısında doğru inancı ve bu inanç ile uygulamaların tarihsel devamlılığını ifade eder.¹⁰⁷

Katolik Kilisesi, Hıristiyan kiliseleri arasında en fazla mensubu olanıdır. Kendilerini Hz. İsa'nın vekili Petrus'a bağlamaktadırlar.¹⁰⁸ Hıristiyanlığın ana bünyesini oluşturmaktadırlar. Büyüme ve yayılma dönemi Hz. İsa'nın tebligatından başlayıp 313 Milan fermanına kadar uzanan ilk üç asırlık dönemdir. Bu üç asırlık dönem zorlu ve sıkıntılı geçmiştir. Ms. 313 yılında Milan fermanıyla Konstantin, zülüm ve baskılara son vermiştir.¹⁰⁹

Roma İmparatorluğu, 395 yılında Doğu ve Batı Roma diye ikiye ayrılınca Roma Katolik Kilisesi ve Fener Rum Patrikliği arasındaki ilişkiler yeni bir sürece girmiştir. Katolikler Avrupa'nın kuzeyine doğru yayılmaya başlamıştır. Doğudaki kiliseler ise bölünmelere maruz kalarak ana gövdeden kopmuşlardır. Roma Katolik Kilisesi'nden 1054 yılında ayrışma olmuştur. Ortodoks Kilisesi ortaya çıkmıştır. Katolik Kilisesi Vatikan merkezli olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca 16. yüzyılda bir kopma daha olmuştur. Reform sonucunda Protestanlar Katolikler'den ayrılmıştır.¹¹⁰ Günümüz Hıristiyanlığın merkezinde Katolikler bulunmaktadır. Dünyanın geneline yayılmışlardır.¹¹¹

---

¹⁰⁷ Mehmet Katar, “Katolik Kilisesi”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 102.

¹⁰⁸ Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 299.

¹⁰⁹ Mehmet Aydın, *Din Fenomeni*, Konya 2000, s. 135, 137.

¹¹⁰ Hakan Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, İstanbul 2006, s. 23.

¹¹¹ Katar, *agm.*, s. 104-108.

Katolik Kilisesi merkeziyetçi bir yapıya sahiptir. Kilise'nin merkezini Vatikan teşkil etmektedir. Yönetimin başında Papa bulunmaktadır. Papa, Roma piskoposu olarak Petrus'un halefidir. Böylece Papa Hz. İsa'nın vekili durumundadır. Ayrıca Papa, Ruhani Vatikan devletinin de başkanıdır. Papa Katolik Kilisesi'nin zirvesindeki ruhani şahıstır. O yeryüzünde Allah'ın temsilcisidir.¹¹²

Temel prensipleri ve uygulamaları şu şekildedir. Roma; Katolik Hıristiyanlığ'ının merkezidir. Ayrıca diğer kiliselerin de ruhani merkezidir ve bunların hepsinden daha üstündür. Papa da evrensel bir üstünlüğe sahip olup I. Vatikan Konsili'nde alınan karara göre yanılmazdır. Evrensel kurtuluş sadece Katolik Mezhebi'nin prensiplerine bağlanmakla elde edilir. Çünkü Kilise'nin yönetimi Kutsal Ruh tarafından sevk ve idare edilir.¹¹³

Tanrı anlayışları ise teslisin üç unsurundan birini oluşturan Kutsal Ruh; Baba ve Oğuldan çıkar. Hz. İsa'da ilahi ve insanî olmak üzere iki tabiat vardır. Hıristiyan geleneğini kabul ederler.¹¹⁴

Katolik Kilisesi'ne göre vahyin bir kaynağı ve iki iletişim şekli vardır. Vahyin kaynağı İnciller olmakla beraber Kilise kutsal kitabı tek başına iman kaynağı olarak kabul etmez. Katolik Kilisesi vahyin kaynağı olarak geleneğe de önem vermiştir. Bunun sebebi de kutsal gelenek ve kutsal kitabın aynı kutsal kaynaktan fişkırdığı inancıdır. Kutsal metinlerin Kilise eliyle yorumlanması esastır. Bireysel yorumların yapılması uygun görülmez. Bu yorumların sonucunda Kilise, Hıristiyanlıkta yedi sakramentin (gizemin) olduğunu kabul eder.¹¹⁵

Bu sakramentler şunlardır:

1. Ruhban sınıfı evlenemez.
2. Ruhban sınıfı dışında olup da evlenenler boşanamaz.
3. Kilisede yapılmayan nikâh, sahih değildir.

---

¹¹² Mehmet Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 114.

¹¹³ a.e., s. 119.

¹¹⁴ a.e., s. 119.

¹¹⁵ Mehmet Aydın, *Hıristiyan İlahiyatı*, Konya 1983, s. 33.

4. Boşandıktan sonra evlenme zina sayılır.

5. Vaftiz su dökülerek yapılır.

6. Vaftiz olmadan ölen, cehennemde sayılır.

7. Evharistiya (ekmek-şarap) ayininde ekmeğe maya katılmaz. Evharistiya'da konfirmasyon, ilk komünyondan sonra herhangi bir vakitte yapılır. Bu ayin her gün icra edilir.¹¹⁶

Katolik Kilisesi Hz. Meryem'i Allah annesi olarak kabul eder. Hz. Meryem Allah'ın tercihi kızıdır. O, bakire olarak hamile kalmıştır. Bu Kilise'ye göre Hz. Meryem hem “ Allah'ın Annesi” hem de “ Kilise Annesi”dir. Hz. İsa gibi Hz. Meryem de günahsız doğmuş, asli suçtan uzaktır. O göğe yükselmiştir. Allah'ın yanında şefaatte bulunabilir.¹¹⁷

Katolik Kilisesi'ne göre azizler, Allah katında şefaatte bulunabilir. Azizlere büyük saygı gösterilerek onların resimlerine ve kutsal emanetlerine önem verilir. Bu nedenle yılın değişik zamanlarında çeşitli azizlerle ilgili törenler düzenlenir. Ayrıca yılda bir gün “ Tüm Azizler Günü” olarak kutlanır.¹¹⁸

İnsan doğuştan günahkâr, asli suç içindedir. İnsanın kötülüğe temayül etmesi günah değil, bu temayül onu günaha sevk eder. Latran konsülü kararına göre her insanın en az yılda bir defa günah itirafında bulunması gerekir. Katolıklara göre günah çıkarmak çok önemli olup bu da papaza itiraf şeklinde olur.¹¹⁹

Katolik Kilisesi yirmi bir genel Konsili ve kararlarını kabul edilir. Bunların ilki 325'de toplanan İznik Konsili ve sonuncusu ise 1962–1965

---

¹¹⁶Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 300.

¹¹⁷ Mehmet Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri ve İkinci Vatikan Konsili*, Konya 1991, s. 66.

¹¹⁸ Katar, “Katolik Kilisesi”, s. 19.

¹¹⁹ Katar, *agm.*, s. 19.

yıllarında toplanan II. Vatikan Konsili'dir. Günümüz Katolik Kilisesi'nde bu Konsil kararları geçerlidir.¹²⁰

Kilise'nin ibadet dili Latince'dir. Bunun yanında II. Vatikan Konsili'nden sonra her ülkenin insanların kendi dillerinde ibadet etmesine izin verilmiştir.¹²¹

Cennete, cehenneme, son yargı gününe ve ölümlerin ruhlarının arındıkları yer olarak a'rafa inanırlar.¹²² Cuma günü et ve yağlı yiyecekler yemezler. Boğulmuş hayvan etini ve kanını mubah görürler.¹²³

B. Doğu Hıristiyan Kiliseleri

1. Melkitler

Melkâiyye; Sami dillerinde "kral" manasındaki mik kökünden gelmektedir. Süryanice'de "kral tarafları" anlamında Malkâye şeklinde kullanılır. Batı dillerinde Melchites kelimesiyle ifade edilir. Türkçede ise bu kelimenin okunuşu olan Melkit kullanılmaktadır. İslami eserlerde Melekiyye, Melkiyye, Melkaniyye, Melkâiyye olarak geçer.¹²⁴

Melkit, 451 yılında toplanan Kadıköy Konsili'nde kabul edilen iman ilkelerine bağlı kalan Roma Hıristiyanlığına hasımları tarafından verilen bir isimdir.¹²⁵ Rumların çoğu Melkânî'dir.¹²⁶ Melkit ismi başlangıçta Kadıköy Konsili taraftarı olan bütün Hıristiyanlar için kullanılırken, daha sonra İskenderiye, Kudüs ve Antakya patriklerinde Bizans âyin usulüne göre âyinlerini yapan Ortodoks Hıristiyanları içinde kullanılmıştır.¹²⁷

---

¹²⁰ Mehmet Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 119.

¹²¹ a.e., s. 120.

¹²² Tümer, *Dinler Tarihi*, s. 300.

¹²³ Tümer, *age.*, s. 299-300, Katar, "Katolik Kilisesi", s. 109.

¹²⁴ Mustafa Sinanoğlu, "Melkâiyye", *DİA*, XXIX, 84.

¹²⁵ İbrahim Kaplan, *İslâm'a Göre Hıristiyanlık*, İstanbul 2008, s. 56.

¹²⁶ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, trc. Mustafa Öz, İstanbul 2008, s.200.

¹²⁷ Sinanoğlu, *agm.*, 84.

Melkâiyye ismi ise önce Ms. V. yüzyılda Mısır'da kullanılmış daha sonra Arap ülkelerinde ve diğer bir mezhep olan Ya'kûbî yazılarının tesiriyle Yakınoğu'da kullanılmıştır. Melkâiyye adı 1054 yılında kilisenin Katolik ve Ortodoks diye ikiye ayrılmasına kadar tek isimle anılmıştır. Ayrılıktan sonra Roma'ya bağlı olanlara Katolik Melkâîler, İstanbul'un yanında yer alanlara ise Ortodoks Melkâîler denilmiştir. Günümüzde ise Melkâîler denilince Bizans uygulamalarına bağlılığını devam ettiren Doğu Katolikler anlaşılmaktadır. Grek Ortodoks kilisesine mensup olanlar için Ortodoks tabiri yeterli olmaktadır.¹²⁸

Katolik Melkitleri'nin ruhani lideri Şam'da ikamet etmektedir. Antakya, bütün Doğu, İskenderiye ve Kudüs'ün patriği unvanını taşımaktadır. Melkitler günümüzde varlıklarını Ortadoğu ve Batı ülkerinde sürdürmektedir.¹²⁹

Temel prensipleri ve uygulamaları şöyledir. Melkitler 451 yılında Kadıköy Konsili'nde kabul edilen "İman formülünü" , "*İman esasları*" olarak kabul etmektedirler. Bu iman formülü ise şudur:

"Biz, Rabbimiz İsa Mesih'in ulûhiyette tam, insaniyette tam olduğuna, O'nun hakiki Allah ve hakiki insan olduğuna, O'nun düşünen bir ruh ve vücuttan meydana geldiğine, ulûhiyette baba ile aynı cevherden, insaniyette bizimle aynı cevherden olduğuna; günah hariç bize benzediğine, ulûhiyete göre asırlar öncesi babadan doğduğuna, insaniyete göre bizim selametimiz için son zamanlarda doğduğuna, Allah'ın annesi bakire Meryem'den doğduğuna inanırız. İki tabiatlı biricik oğuldur. Onda bu iki karışmamıştır, birbirine dönüşmemiştir. Bölünemez, ayrılamaz. Zira birleşme, tabiatların ayrılığını ortadan kaldırmamıştır. Tabiatlardan her biri kendi özel varlığını korumuştur. Diğerleriyle, uknumu birlik, hapostase içinde karşılaşmıştır.¹³⁰

---

¹²⁸ Sinanoğlu, "Melkâiyye", *DİA*, XXIX, 84.

¹²⁹ a.e., 84.

¹³⁰ Aydın, *Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*, s. 60-61.

2. Nesturîler

Doğu kilisesi diye bilinen Nasturî Kilise'si bu ismi Ortaçağda¹³¹ 428 yılında İmparator II. Theodosius tarafından İstanbul Piskoposu olarak tayin edilen Nestorius (ms. 382-451)'tan almaktadır.¹³²

Nestorius, Antakya İlâhiyat Okulu'nu tamamladıktan sonra papaz ve vâizlik yapmıştır. Nestorius'un yetiştiği dönemde iki önemli ekol vardı. Bunlardan birincisi; Yeni Eflatuncu felsefesinin temelleri üzerine bina edilmiş, Kitab-ı Mukaddes'in yorumunda sembolik ve bâtîni anlatımını öne çıkaran İskenderiye İlâhiyat Okuluydu. Diğeri ise Eski Grek tesiriyle Aristo mantık ve felsefesinin temelleri üzerine kurulmuş, Kitab-ı Mukaddes'in literal ve tarihsel yorumunu tercih eden Antakya İlâhiyat Okuluydu.¹³³

Nestorius, şu görüşü savunmuştur:

“Teslis'in ikinci uknumu olan ilâhî kelimenin bir annesi vardır. Beden, ancak beden doğurur. Allah bir kadından doğmuş olamaz. Meryem, içine kelimenin hulûl ettiği bir insan doğurmuştur. Kelime, ölümlü bir insan içinde cesetlenmiştir. Fakat o, ölümsüzdür. İçinde hulûl ettiği şeyi o diriltmiştir.”¹³⁴

Nestorius patrikliğe atanınca yanında Anastasius adlı bir de keşiş getirmişti. Bu keşiş, verdiği bir vaizde Hz. Meryem için Theotokos (Tanrı doğuran) ifadesini kullanmayacağını söyleyince Hıristiyan âleminde cristoloji tartışmaları yeniden başladı. Nestorius arkadaşını savundu. Roma'da İskenderiye lideri Cyril başkanlığında 430 yılında toplandı ve Nestorius görevden uzaklaştırıldı. Bir yıl sonra 431'de toplanan Efes Konsili'nde de aforoz edildi ve Libya'ya sürgüne gönderildi. 451 yılında Kalkedon Konsili'den kısa bir süre önce öldü ve bilinmeyen bir yere gömüldü.¹³⁵

Nestorius, sürgün günlerinde Türkçe'ye “Heracleides'in Çarşısı” adıyla çevirebileceğimiz Yunanca bir kitap yazdı. Kitabın yok edileceğini

---

¹³¹ Aziz s. Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, çev. Nurettin Hiçyılmaz, İstanbul 2005, s. 265.

¹³² Kadir Albayrak, “Nesturîlik” *DİA*, XXXIII, 15.

¹³³ Albayrak, agm., 15.

¹³⁴ Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 57.

¹³⁵ Atiya, *age.*, s. 277.

düşündüğünden takma ad kullanmıştır.¹³⁶ Bu eser 1895 yılında bulunmuştur. Ancak Nesturîler'in bugün bilinen görüşleri 14. yüzyılda Nizip metropoliti olan Abdisa (ö. 1318) tarafından yazılmış olan "İnci Kitabı" adlı eserde sistemleştirilmiştir. Antakya ekolüne ve Mopsuestialı Theodore'nun (MS. 320-428) yorumlarına bağlı olarak gelişmiştir.¹³⁷

Nesturîler, sürgünden sonra Edesse (Urfa)'ya gelmişlerdir. Orada doktrinlerini öğrettikleri bir okul açmışlardır. Bu okul daha sonra 489 yılında İmparator Zenon tarafından kapatılmıştır. Nesturîler, bundan sonra İran'a geçmişlerdir. Nusaybin'de tekrar bir okul açmışlardır. Siyasi nedenlerden dolayı İran'da iyi karşılanmışlar ve kısa zamanda gelişmişlerdir. Misyonerleri sayesinde bütün Asya'ya, Arabistan'a ve Hindistan'a kadar faaliyetlerini ulaştırmışlardır.¹³⁸

Nesturîler, Asurlular ve Keldâniler diye iki kola ayrılmışlardır. Keldâniler Roma Katolik Kilise'si ile yakınlaşmıştır. Asurlular ise Katolik Kilisesi ile birleşmeyi reddederek eski bağımsız kilise geleneklerine bağlı kalan Nesturîler'dir.¹³⁹

Günümüzde Nesturîler'in yaşadığı ülkelerin başında Irak gelmektedir. Ayrıca onların büyük bir bölümü de Amerika ve Kanada'da yaşamaktadır. Bunun yanında İsveç'te kendilerini Asurlu olarak adlandıran insanlar da bulunmaktadır.¹⁴⁰

Temel prensipleri ve uygulamalarına gelince Hz. İsa hem Tanrı hem insandır (çift tabiatlı/ diofizit). Bu, Monofizit Hıristiyanların aksine bir görüştür. Monofizitler, Hz. İsa'nın tek tabiatlı olduğunu savunurlar.¹⁴¹

Nesturiler, Hz. Meryem'i Mesîh ya da insan doğuran (christokos/ anthropotokos) diye nitelemektedirler. Onlara göre Hz. Meryem, Tanrı doğuran (Theotokos) değildir. Nesturîler, aslî günah konusunda da farklı düşünmektedirler.

---

¹³⁶ Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, s. 278.

¹³⁷ Bülent Şenay, "Ayrılmış Doğu Kiliseleri", *Yaşayan Dünya Dinleri*, s.135.

¹³⁸ Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler*, s. 104.

¹³⁹ Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, Ankara 1998, s. 279.

¹⁴⁰ Yonca Anzerlioğlu, *Nesturîler*, Ankara 2000, s. 165.

¹⁴¹ Kadir Albayrak, "Nestürîlik" *DİA*, XXXIII, 15.

İnsanın doğuştan günahkâr olduğu fikrini kabul etmezler. İlk insan çifti bir günah işlemişse bu nesilden nesile geçen bir günah türü değildir. İznik (325), İstanbul(381) Konsili dışındaki konsilleri kabul etmezler. Evlerinde İkon, resim, heykel gibi nesnelere bulundurmazlar. Nesturiler, yedi sakramenti kabul ederler. a'raf inancını reddederler. Ölüler için dua ederler. Boşanmayı sadece zina halinde kabul ederler.¹⁴²

3. Ya'kubiler

Jacop Baradaeus (ö. 578)'un isminden adı bu isimden gelmekte olup bu kişinin mensuplarıdır.¹⁴³ Ancak genelde mezhep kendisini Ya'kubî olarak adlandırmaz. Kendilerini Antakya Süryani Ortodoks Kilisesi olarak isimlendirirler.¹⁴⁴

I. Efes Konsili, Nesturi'nin görüşlerini reddetmiştir. Ancak Nesturiliğinin tam zıttı olan yeni bir akımın da doğumuna zemin hazırlamıştır. Bu fikrin ilk savunucusu Laodicie piskoposu Apollinaire'dir. IV. asrın ikinci yarısında, Hz. İsa'nın günahattan kurtarıcı doktrinini inkâr ederek "Ulûhiyet ve ceset bir tek tabiat oluşturan iki kısımdır. Tıpkı normal bir insan gibi içinde ruh ve cesetten müteşekkil bir tek tabiata sahip olduğunu" söylemiştir. Bu düşünce daha sonra gelişecek olan monofizitliğin temelini oluşturmaktadır. Monofizit hareketinin iki önemli öncüsü vardır: İskenderiyeli Cyrille, diğeri ise İstanbul Manastır Reisi Eutyches'tir. Cyrill'in taraftarları, "*İsa Mesih'de insânî tabiatın İlâhî tabiatın içinde kaybolduğu, böylece İsa'da yalnız bir ilâhî tabiatın mevcut olduğu neticesine vardılar.*" Sonuçta monofizizm¹⁴⁵ tam olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴⁶

Monofizitlik, İmparator II. Theodos döneminde çok büyük ilerleme kaydetmiş hatta İmparator monofizitlik tefekkürünü kabul etmiştir. Bunu da

---

¹⁴² Albayrak, "Ayrılmış Doğu Kiliseleri", *Yaşayan Dünya Dinleri*, 16.

¹⁴³ Şehristânî, *Milel ve Nihal*, s. 203.

¹⁴⁴ Şenay, "Ayrılmış Doğu Kiliseleri", s. 136.

¹⁴⁵ Monofizizm: Hz. İsa'da iki tabiat yerine bir karakter gören düşüncedir. Bk. Mehmet Aydın, "Hristiyanlık", XVII, 347.

¹⁴⁶ Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler*, s. 104-105.

sağlayan iyi bir monofizit olan İskenderiye Patriği Dioskor ve İstanbul Manastır reisi Eutyches'tir.¹⁴⁷ Monofizitlik fikrine İstanbul Patrikliği ve Papa I. Leon karşı çıkmıştır. 449 yılında monofizitlerin gayretleriyle Efes'te bir Konsil toplanmış ve Hz. İsa'da iki tabiatın varlığını kabul edenlerin aforoz edilmesi istenmiştir. Ancak, Papa I. Leon ve İstanbul Patrikliği bu Konsili tanımamışlar ve 449 Efes Konsili'ni “ Efes Şekâveti- Efes Haydutluğu” olarak nitelemişlerdir.¹⁴⁸

Monofizitlik için sorunların başladığı dönem İmparator II. Theodos'un ölümüdür. Yerine İmparator olan Marçian, monofizitlik fikrine rağbet göstermemiştir. İmparator Marçian, “IV. Genel Konsil'i” 451 yılında Kadıköy'de toplanmıştır. Konsil, “*Efes Şekâveti'nin kararlarını reddederek monofizit fikrini savunanları aforoz etmiştir.*”¹⁴⁹

Kadıköy Konsili ile aforoz edilen monofizitler, Bizanstaki desteklerini kaybetmişler ve varlıklarını Suriye ve Mısır'da devam ettirmişlerdir. Varlıklarını sürdürmesinde iki tane etken vardır. Birincisi, İmparatoriçe Theodara'nın imparatora rağmen ve suç işleme pahasına vermiş olduğu destek. İkincisi ise Yakup Braday'ın aralıksız ve kararlı çabalarıdır.¹⁵⁰

Monofizitlik, VI. yüzyılda Urfa piskoposu olan Jacques Baradai tarafından yeniden canlandırmıştır. Bunlar günümüzde “Ya'kûbî Kilisesi” adı altında varlıklarını sürdürmektedir. Ya'kûbîler'in Musul ve çevresine başkanlık eden Patrikleri vardır. Monofizit düşüncesine sahip olan Ermeni Kilisesi ve Mısır'da İskenderiye Kıptî Kilisesi ve Ya'kûbîler Kilisesi olarak varlıklarını sürdürmektedirler.¹⁵¹ Ya'kûbî Kilisesi mensuplarının çoğunluğu ise Suriye ve Lübnan'da bulunmaktadır.¹⁵²

---

¹⁴⁷ Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler*, s. 105.

¹⁴⁸ a.e., s. 105.

¹⁴⁹ a.e.,s. 105.

¹⁵⁰ Atiya, *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, s. 203.

¹⁵¹ Aydın, *Müslümanların Hristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler*, s. 106.

¹⁵² Şenay, “Ayrılmış Doğu Kiliseleri”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 138.

Teslis inancına tam olarak bağlıdırlar. Allah'ın oğlu Hz. İsa, Hz. Meryem'e hülul etmiş, ondan doğmuş ve Tanrılık ile beşerlik onda birleşmiştir. Ayrıca Hz. Meryem'i Allah'ın annesi olarak kabul ederler.¹⁵³

Yedi sakremente inanırlar: Vaftiz, konfirmasyon, tevbe ve Evharista kurtuluş için esastır. Ruhban takdisi, hastalara şifa ve evlilik takdisinin ise ömürde bir defa yapılması yeterlidir.¹⁵⁴

Kilise, üç konsili kabul eder. Bunlar İznik (325), Konstantinopol (381) ve Efes (431) Konsiller'idir. Kadıköy (451) Konsili'ni ise reddederler.¹⁵⁵

İbadet için yedi vakit vardır. İbadetlerini Doğu'ya dönerek yaparlar. Pazar günü yapılan Evharistiya âyini manastırlarda Çarşamba ve Cuma günleri de yapılır. Evharistiya âyinde ilahiler ve Kutsal Kitap'tan pasajlar okurlar. Evharistiyayı "kutsal kurban" olarak kabul ederler.¹⁵⁶

Ruhban sınıfı üç kademeli bir hiyerarşiden oluşur: Episkoposluk, Horepiskoposluk, Diakounluk'tur.¹⁵⁷

C. Ortodoks Rum Kiliseleri

Ortodoks; doğru görüş ve inanç anlamına gelmektedir. Roma'nın üstünlük iddiasına karşı Bizans Patrikliği, kendisinin doğru yolda bulunduğunu, üstün olduğunu belirtmek üzere bu ismi almıştır. Ortodoks, Hıristiyan toplumunun XI. yüzyılda Doğu ve Batı şeklinde ayrılmasından sonra ortaya çıkan Grek ve Slav ağırlıklı Doğu Hıristiyanlığı ifade etmek üzere kullanılmaktadır. 1054'deki Doğu-Batı ayrılığından sonra Bizans, Ortodoksluğun merkezi olmuştur.¹⁵⁸

Bâkılânî'nin ölümünden yarım asır sonra teşekkül eden bu kilise hakkında burada geniş bilgi vermeyeceğiz.

---

¹⁵³ Şenay, "Ayrılmış Doğu Kiliseleri", s.138; Kaplan, *İslâm'a Göre Hıristiyanlık*, s. 55.

¹⁵⁴ Şenay, *agm.*, s. 137.

¹⁵⁵ a.e.,s. 138.

¹⁵⁶ a.e., s. 138.

¹⁵⁷ a.e., s. 138.

¹⁵⁸ Bk. Katar, "Ortodoksluk", *Yaşayan Dünya Dinleri*, ss. 111-121.

D. Protestan Kiliseleri

XVI. yüzyılda batı Hıristiyanlığı bünyesinde ortaya çıkan bir reform hareketinin sonucunda doğmuştur. Bu hareket Alman Martin Luther (1483–1546), öncülüğünde başlamış. Zwingli (1484–1531) ve John Calvin (1509–1564) ivme kazanmıştır. Bugün ise Protestan dünyası bütün Hıristiyanların üçte birine yakın bir kesimin dini inancını meydana getirmektedir. Orta ve Kuzey Avrupa ile Kuzey Amerika’da oldukça etkindir. İngiltere’de ise Anglikan Kilisesi kendilerini Protestan olarak kabul etmektedirler.¹⁵⁹

Biz burada Protestanlık hakkında geniş bilgi vermeyeceğiz. Çünkü Protestan Kiliseleri, Hıristiyanlık hakkındaki görüşlerini incelediğimiz Bâkılânî’den asırlar sonra ortaya çıkmıştır.¹⁶⁰

---

¹⁵⁹ Hakan Olgun “Protestanlık”, *Yaşayan Dünya Dinleri*, s. 134.

¹⁶⁰ Bk. Olgun “Protestanlık”, *age.*, ss. 121-132; Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, İz yayıncılık, İstanbul 2006.

İKİNCİ BÖLÜM
HİRİSTİYANLIKTA'KI ULUHİYYET ANLAYIŞI

I. İSLAM GELENEĞİNDE HİRİSTİYANLIK ELEŞTİRİLERİ

İslam doğuşundan itibaren diğer dinlerle münasebetler kurmuştur. Bu etkileşim felsefi ve kültürel olmasının yanında dini konularda da olmuştur. Bunun sonucunda İslam alimleri muhalif olan dinlere çeşitli konularda reddiye tarzında müstakil eserler ortaya koymuştur. İslam âlimlerin polemiğe girdiği dinlerden biriside Hıristiyanlıktır. Hıristiyanlar karşı yazılan eserlerde üzerinde durulan konular şunlardır:

a) Teslis Doktrini

Hıristiyanların en önemli inanç esaslarından biri olan teslis, reddiyelerde öncelikle ele alınan konuların başında gelir. Hıristiyanların Hz. İsa'ya attettikleri uluhiyet vasfı, İncil metinleri yorumlanarak konsillerde oluşturulan inanç esasları, Melkitler, Ya'kubiler ve Nesturilerin farklı görüşlerine cevap verilerek eleştirilmiştir.¹⁶¹

b) Tahrif Problemi

İslam bilginlerinin üzerinde durduğu tartışma konularından biri de İncil'in tahrifidir. Kendilerine temel kaynak olarak Kur'an-ı Kerim'i almışlardır. Kur'an-ı Kerim'in vurguladığı Tevhid inancının dışındaki inanç esaslarının Hıristiyanlar arasında bulunması, İncil'in tahrif edildiğine işaret olarak görülmektedir.¹⁶² Kur'an-ı Kerim'in ifadelerine göre Hz. İsa'nın Hıristiyanlığı tebliğ etmediği, “ Meryem oğlu Mesih'i” kendilerine Allaktan başka Rab ettiklerini¹⁶³ “Mesih Allah'ın oğludur”¹⁶⁴ gibi sözleri Hıristiyanların uydurduğu ve Hz İsa'nın getirdiği İncil'le Hıristiyanların hiçbir alakalarının olmadığını¹⁶⁵ beyan etmişlerdir. İslam polemikçileri İlahi vahyin her türlü ihtilaftan ve tezadlardan

---

¹⁶¹ Sinanoğlu, “Melkâiyye”, *DİA*, XXIX, 366.

¹⁶² Âl-i İmrân 3/ 64-65.

¹⁶³ Tevbe 9/ 31.

¹⁶⁴ Tevbe 9/ 30.

¹⁶⁵ Maide 5/ 68

uzak olması gerektiği düşüncesinden hareketle, İncillerdeki tezadları ve tutarsızlıkları tahrifin en önemli delili olarak görmüşlerdir¹⁶⁶

c) Tebşirat Problemi

Hz. Muhammed'in İncil'de haber verilmesi olan tebşir İslam bilginleri ile Hıristiyanlar arasında polemik konusu olmuştur. Kur'an-ı Kerimin beyanına göre Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ismi Tevrat ve İncil'de geçmektedir.¹⁶⁷ Ayrıca Kur'an-ı Kerimde daha açık bir ifade ile Hz. İsa kendisinde sonra Ahmed isminde bir peygamberin geleceğini müjdelemiştir.¹⁶⁸ İslam polemikçileri, Hz. Muhammed (s.a.v.) ile ilgili geçen bu ifadelerin Hıristiyan ilahiyatçıları tarafından farklı yorumlandığını ve tahrif edildiğini düşünerek onların kutsal metinlerinde bunu ispat etmeye çalışmışlardır.¹⁶⁹

Bâkılânî, *Kitabü't-Temhîd*'de "babu'l kelâm 'ale'n-nesârâ" başlığı altında Hıristiyanların görüşlerini inceler. Hıristiyanların teslis anlayışını eleştirir fakat tebşirat ve tahrif konularına eserinde yer vermez. Konuyu işlerken önce onların düşüncelerini ortaya koyar ve ondan sonra eleştirilerini yöneltir. Bâkılânî, kendi döneminin Hıristiyan mezhepleri olan Melkitler'in, Nestûrîler'in ve Ya'kûbîler'in düşüncelerini ele alır. Onların özellikle, Allah'ın tabiatı, teslis, Hz. İsa'nın Tanrı vasfı ve enkarnasyon doktrini yani Hz. İsa'da ilahi ve insan esasıyla ilgili konularındaki delillerini çürütmeye çalışır.

İslam âlimleri Hıristiyanlara karşı Arapça ve Türkçe olmak üzere reddiyeler yazmışlardır.

Müslümanların Hıristiyanlara yazdığı Arapça ve Türkçe reddiyelerinin bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Abdullah b. İsmail el-Hâşimî (ö. 205/850) : *Risale ila Abdi'l Mesih İbn İshak el-Kindî*

---

¹⁶⁶ Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler*, s. 146.

¹⁶⁷ A'raf 8/157.

¹⁶⁸ Saf 61/6

¹⁶⁹ Aydın. *age*, s.184; Sinanoğlu, "Melkâiyye", *DİA*, XXIX, s. 367; Faruk Sancar, *Ali b. Rabben et-Taberi'nin Nübüvveti İspat Yöntemlerini*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, (ys) 2002, ss. 30-49.

2. Ali b. Rabbân et-Taberî (ö. 240/ 850) *Kitabu'r-Redd 'Ale'n-Nasârâ*
3. Kâsım b. İbrahim (ö.246/860): *Kitabu'r-Redd 'Ale'n-Nasârâ*
4. Ebu Osman Amr İbn Bahr el-Câhız (ö. 55/869): *el-Muhtar Min Kitabi'r-Redd 'Ale'n-Nasârâ*
5. Ebu Yusuf Ya'kub b. İshak El-Kindî (ö. 260/873): *Er-Redd 'Ale'n-Nasârâ*
6. Hasan b. Eyyûb (ö. 377/987): *Risale ilâ 'Ali b. Eyyub*
7. Ebu Muhammed Ali b. Ahöed İbn Hazm (ö. 456/1063): *Kitabu'l Fasıl Fi'l-Milel ve'l-Ehvâi ve'n-Nihal*
8. Abdu'l-Melik b. Abdillâh el-Cüveynî (ö. 478/1085): *Şifâu'l-Ğal'il Fî Beyâni Mâ Vaka'a Fi't-Tevrât ve'l-İncil Mine't-Tebdîl*
9. Huccetü'l-İslâm Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî (ö.505/1111): *er-Reddu'l-Cemîl Lî İlâhiyyeti 'İsa bi Sarîhi'l-İncil*
10. Ebu'l-Bekâ Salih b. El-Huseyn el-Ca'ferî (ö. 618/1221): *Tahcil Men Harrâfe'l-İncil, Kitabu'r-Redd 'Ale'n-Nasârâ, Kitabu'l-Aşrî'l-Mesâil'l-Musemmâ Beyâne'l-Vâzihi'l-Meşhûd Min Fezâihi'n-Nasârâ ve'l-Yahûd*
11. Şihâbu'd-D'in Ebu'l-Abbâs Ahmed b. İdris es-Sinhâcî el-Karâfî (ö. 684/1285): *Kitabu'l-Ecvibeti'l-Fâhira 'Ani'l-Es'ileti'l-Fâcira*
12. Sa'id b. Hasan el-İskenderânî (ö. 720/1320): *Mesâliku'n-Nazar Fî Nübüvveti Seyidi'l-Beşer.*
13. Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn Teymiye (ö. 728/1327): *el-Cevâbu's-Sahîh Li Men Beddele Dine'l-Mesîh*
14. İbn Kayyum El-Cevziyye (ö. 751/ 1350): *Kitabu Hidâyeti'l-Hayârâ Fi Ecvibeti'l-Yahûd ve'n-Nasârâ*
15. Abdullâh b. Abdillâh et-Tercûmân (ö. 823/1420): *Tuhfetü'l-Erib Fi'r-Reddi 'Alâ Ehli's-Salîb*
16. Hindi Rahmetullâh Efendi (ö. 1306/1888): *İzhârü'l-Hakk*
17. Abdurrahman Bâçecizâde (d. 1248/1832-?): *Kitabu'l-Fârik Beyne'l-Mahlûk ve'l-Hâlık*
18. Bekr b. Seyyid Ömer et-Temîmî(-): *Kitabu's-Seyfi's Sakîl Fi'r-Reddi 'Alâ Risâleti'l-Burhâni'l-Celîl*

19. Mısırlı ‘İzzeddin Efendi(-): *el-Fâsıl Beyne ’l-Hakk ve ’l-Bâtl*
20. eş-Şeyh Muhammed b. Ali b. Abdi’r-Rahman et-Tıybî ed-Dımişkî (1241-1317/1825-1899): *Hûlasatu ’t-Tercih Li ’d-Dini ’s-Sahîh, Muhtasaru Ecvibeti ’l-Celiyye Li Dahzı ’d-Daavati ’n-Nasrâniyye*
21. Yusuf b. İsmail en-Nebhânî (1849-1932): *Hûlâsatu ’l-Kelâm Fi Tercihî Dini ’l-İslam*
22. Muhammed Ebu Zehra (ö. 1974): *Muhadarât Fi ’n-Nasrâniyye*
23. Prof. Dr. Muhammed Takiyyü’ d-Dîn el-Hilâlî (-): *el-Berâhinü ’l-İnciliyyetü ’Alâ Enne İsa Dâhiliün Fi ’l-Ubudiyyeti velâ Hazzâ Lehû Fi ’l-Ulûhiyyeti*
24. İbrahim Süleyman el-Cübbân (-): *Mâ Yecibu En Ya ’rifehu ’l-Müslim*
25. Burhânuddîn ve Şehâbuddîn Mirza (-): *Reddû ’l-Hilâf Fî Faslı ’l-İhtilâf*¹⁷⁰

Türkçe yazılmış reddiyeler ise şunlardır:

1. Muhtedî İbrahim Efendi (Müteferrika) (ö.1160/1747): *Risâle-i İslamiyye*
2. Hacı Abdi Bey (Petrîcî) (ö. 1304/1886): *İzâhu ’l-Merâm Fî Keşfi ’z-Zalâm*
3. İshak-Hoca (Harputlu) (ö.1310/1892): *Şemsü ’l-Hakîka, Ziyâu ’l-Kulûb*
4. Sırrı Paşa (ö. 1313/1895): *Nûru ’l-Hüdâ Li Men İstehdâ*
5. Ahmed Kemal (ö. ?): *Beyânü ’l-Hakk*
6. Ahmed Mithat Efendi (ö. 1329/1911): *Müdafaâ, Müdafaâyâ Mukabele ve Mukabeleye Müdafaâ, Beşâir-i Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediyye*
7. Abdu’l-Ahad Davud (ö. ?): *İncil ve Salîb*
8. Hasan Sabri (ö. ?): *İkâzü ’l-Mü ’minîn Fi ’r-Reddi ’s-Sâlibîn*¹⁷¹

¹⁷⁰ Aydın, *Müslümanların Hıristiyanlara Yazdığı Reddîyeler*, ss. 36-82.

¹⁷¹ a.e., ss.83-92; Eserlerin tam listesi için bk. a.e., ss. 35.92.

II. HİRİSTİYANLIKTA TANRI'NİN ZATI GÖRÜŞÜ VE BÂKİLLÂNÎ'NİN ELEŞTİRİSİ

Hıristiyanlar arasındaki en önemli meselelerden biri Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un tabiatı ile ilgili konudur. Oğul ve Kutsal Ruh'un, Allah ile aynı cevherden olup olmadıkları, hepsi aynı cevhere sahipse hangi anlamda bir cevhere sahip oldukları meselesidir. Başlangıçta kiliseler, kesin bir teslis terimi olmadığından Latince substantia (cevher) karşılığı, bazen Yunanca Ousia ve bazen de Hypostaseis kavramlarını kullanmışlardır.¹⁷²

325 yılında toplanan İznik Konsili'nde, Baba ve Oğul'un aynı cevherden (homoousios) oldukları kabul edildi. Daha sonra 381 yılında toplanan İstanbul Konsili'nde Kutsal Ruh'un da Allah ve Oğul ile aynı cevherden olduğu karara bağlandı. Buna göre, üç ayrı şahıs kabul edilen üç Tanrı farklı cevherlerden değil aynı cevherdendir.¹⁷³

Bâkılânî, Hıristiyanlara cevherle ilgili eleştirisini yapmadan önce onların cevher hakkındaki delillerini ortaya koyar. Hıristiyanlar'a göre görünen ve var olan bütün varlıklar cevher ve araz olmak üzere ikiye ayrılır. Onlar bu konuya şöyle açıklık getirmeye çalışırlar: Bütün var olan şeyler ya kendi kendine kaim ya da kendi dışındaki bir varlık sayesinde kaim olmak üzere ikiye ayrılır. Kendi kendine kaimler cevher, kendi dışındaki bir varlık sayesinde var olanlar ise araz olarak isimlendirilir. Böylece bütün mevcutlar bu taksime tabi tutulmak suretiyle, Allah araz olamayacağına göre, O'nun kendi kendine kaim ve cevherlerden bir cevher olduğu tespit edilir. Hıristiyanların bu konudaki görüşlerine göre, "her şey iki çeşittir. Onlardan birincisi asil (şerif, değerli) kendi kendine kaim, bütün varlıklardan müstağni ve kendisinden bütün fiillerin sadır olduğu, ikincisi de hasis (değersiz), kendi kendine meydana gelemeyen, diğer varlıklara muhtaç ve kendisinden hiçbir fiilin sadır olmadığı çeşittir. Bunlardan ilki cevher ikincisi de arazdır." Böylece kadim varlığın hasis çeşidinden olmadığı tespit edilince, onun asil ve kendi kendine kaim olduğu tespit edilmiş olur.¹⁷⁴

---

¹⁷² Mehmet Bayraktar, *Bir Hıristiyan Dogması Teslis*, Ankara 2007, s. 60-61.

¹⁷³ a.e., s. 61.

¹⁷⁴ Bâkılânî, *et- Temhid*, s. 93-94.

Bâkılânî'nin, Hıristiyanlara yönelik reddiyesine geçmeden önce onun cevher anlayışından kısaca bahsetmek gerekir. Cevherlerin, maddenin en küçük parçası olduğunu ve birbirlerine benzediğini ifade eder. Cevherler bölünemez ve bu bölünemeyiş “an”ın bölünemeyişindedir. Cevherin hareket ettiği ve maddelerin bulunmadığı bir boşluk vardır. Bu boşlukta hareket ederler Atomların da bölünmediğini (cüz’ lâ yetecezzâ) söyler. Bir atomun var olması için arazla örtülmüş olması gerekir. Birçok atomun yan yana gelmesi cevheri meydana getirir, bu da daima maddidir, müellef cisimdir. Arazlar ise cevherlerde bir mâna olarak mevcuttur. Arazların varlığı sürekli değildir ve her an yaratılmaktadır. Arazlar hâdistirler, atomlar da hâdistirler. Eğer arazların varlığı sürekli olsaydı hareket halinde olan bir cismin hiç durmaması gerekirdi. Cismin durmasını sağlayan o anda Allah’ın hareket arazını yaratmamasıdır. O halde atomlar, arazlar, cisimler doğrudan doğruya Allah tarafından yaratılırlar ve her an yaratılmaktadırlar.¹⁷⁵

Bâkılânî, eleştirisine Hıristiyanların, Allah’a cevher sıfatını vermenin kıymetini ve uygunluğunu sormakla başlar. Tartışmasını, Saf cevher veya atomlar, mürekkep cisimler ve arazların sınıflamasına dayandırır. Cevherler ve cisimler, bir cins araz kabul eder. Çünkü yaratılan hiçbir durumda yaratana benzemez, hiçbir şekilde Allah’ı bu üç kategorinin birine dâhil etmek mümkün değildir. Allah’ın bir cisim, bir atom, bir cevher veya araz olması kabul edilemez. O, Hıristiyanların görülebilir ve akledilebilir varlıklarla kıyaslama yaptıkları için Allah’a cevherlik atfettiklerini söyler. Görünür alemdeki şeyleri görünmez alemi kapsayacak şekilde genişletmeye çalışmalarını eleştirir. O, her hangi bir genişletmenin birisini, Yaratıcı ilk öncüle uygulamanın anlamsızlığını kabul etme kanaatine vardıracağına inanır. Daha da ileri giderek Hıristiyanları, cevherlerin arazların mahalli oldukları görüşüne vurgu yapar. Bâkılânî, Hıristiyan teologların, mükemmelle mükemmel olmayan cevherler arasında ayırım yaptıkları sonucunun arazları kabul ediyor ve bir mahal farz ediyor olması, birincisinin böyle olmaması ayırımından uzak durmaya çalışmaktadır. Hıristiyanların, aynı şeyi niçin cisimler

---

¹⁷⁵ Gölcük, “Bâkılânî”, *DİA*, IV, s. 532; Gölcük, *Bâkılânî ve İnsan Fiilleri*, s. 34.

arasında yapmadıklarını ve Allah'ı bir cisim, mükemmel bir cisim olarak adlandırmadıklarını sorgular.¹⁷⁶

Bâkılânî, Hıristiyanlara görünen varlıkları ancak kendi vasfettiğiniz şekilde bulunduğunuzu söylerseniz, görünen varlıkları soyutlama metoduyla gaip varlıklar hakkında önermelerde bulunmak doğal olarak zorunlu olur der. Böylece gaip varlıklar, şahit varlıklar hakkında yapılan tasnif ve sınıflamalardan uzak olamama itirazını ileri sürer. Fiziki alanda kullanılan metotları gaip alana da aynı şekilde Hıristiyanların iddia ettiği gibi tatbik edilirse, edevat ile aletleri, organ ile yardımcı unsurları kullanmadan ve ihtiyaç duymadan fiilleri meydana getiren ve cisimleri yaratan (icat eden) bir fail (Allah'ı) ispat edilemez. O, onların bu yolu kullanarak sonsuza kadar âlemin kıdem ile sonsuzluğu, hâdis varlıkların öncesi ve cisimlerin sınır, tanım ile gayesi olmadığı, insanın ancak başka bir insanın nutfesinden oluştuğu, kuşların ancak yumurtadan, yumurtanın da ancak kuşlardan çıktığı hükmüne varırlar ki bu da materyalistlerin (Dehriyye'nin) görüşlerine katılmak olacağını söyler.¹⁷⁷

O, Hıristiyanlar'a, biz Allah'ın şahit âlemde mevcudiyeti, bilinebilirliği ve akdedilebilirliği mümkün olmadığı ile ancak yokluktan sonradan var olanların bilinebilirliği ile akdedilebilirliği üzerine görüş bilirligine varmadık mı? diye sorar. Onlar bunu benimsemeleri durumunda âlemin yaratıcısının şahit âleme kıyasen muhdes bir varlık olması zorunluluğunu da kabul etmiş olurlar ki Bu da Allah'ın varlığı hakkında düşünülemez. Yani Allah sonradan var olan bir varlık değildir. O, ezeli ve ebedîdir.¹⁷⁸

Bâkılânî, eğer Hıristiyanlar bu görünür âlemde yer kaplayan ve arazlar taşıyan akdedilebilir cevherlerin cinsinden her hangi bir cevher kabul ederlerse ve kadim olan Allah'ı da cevher sayarlarsa, O'nun diğer cevherler gibi arazlar taşıyan akdedilebilir cevher gibi olması gerektiğini söyler. Ama onlar Allah'ın cevher ve arazlardan önce mevcut olduğunu ve görünür âlemdeki diğer varlıklar gibi olmadığı gerçeğini inkâr edemezler. Onların diğer delillerinden hareket

---

¹⁷⁶ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 93-95.

¹⁷⁷ a.e., s. 95.

¹⁷⁸ a.e., s. 95-96.

edersek, kadim varlığın arazları taşımadığını da söyleyemezler. Bu da şundan dolayıdır; bütün varlıkların iki çeşit olduğunu, birincisi araz olmayan fakat arazları taşıyan, kendi kendine kaim, etkin ve asil çeşididir. İkincisi ise araz olup kendi kendine kaim, etkin ve asil olmayan çeşididir. O, Hıristiyanların delillerinden yola çıkarak Kadim varlığın değersiz olmayıp bilakis etkin, kendi kendine kaim ve asil olduğu ispatlandığı zaman, mekân işgal eden arazları taşıdığı da ispatlanmış olacağını ifade eder.¹⁷⁹

Bâkılânî, Hıristiyanların var olan akledilebilir eşyayı taksim etmede hata ettiklerini söyler. Çünkü mevcut olanlar arasında asıl etkin, kendi kendine kaim olanlar vardır. Bu bileşik cisimdir ancak tek şey değildir. Yine varlıklar arasında asil kendi kendine kaim bileşik olmayan cevherler de vardır. Onlar bu mantıkla Yaratıcı'nın cisim olmadığını söyleyemezler. Şayet Hıristiyanlar, değişen, bileşik ve tasavvur edilebilir cisimleri akledebiliriz ki bu haller sonradan var olanların sıfatlarındandır, dolayısıyla Yaratıcı hakkında geçerli değildir, böylece O'nun (Allah'ın) cisim olması fikri iptal edilir demeleri durumunda, onlar bu yolla Allah'ın cevher olma imkânsızlığını inkâr edemezler. Çünkü bu cevher cinsinden ancak yer ve mekân işgal eden ve sonradan meydana gelenleri taşıyan cevher akledilebilir. Bu haller sonradan var oluşa delalet eder. Böylece kadim olan Allah hakkında sonradan var olma mümkün olmadığı gibi, O'nun cevher olması da mümkün değildir der.¹⁸⁰

Bâkılânî, Hıristiyanlar cevherin asil ve değersiz diye iki çeşide ayrıldığını (değersiz cevher; arazları taşıyan, yer ve mekân işgal eden asil cevher ise değersiz cevherin özelliklerinin onun hakkında geçerli olmadığı, böylece yer işgal etmeyen ve arazları taşımayan cevher) iddia etmeleri durumunda cisimlerin, yer işgal eden, suretleri, bileşikleri ve sonradan var olanları içeren değersiz cisim ile hakkında bu özelliklerin geçerli olmadığı asil cisim olmak üzere ikiye ayrıldığını söyleyemeyeceklerini ifade eder. Bu yolu takip ederek kadim Yaratıcı'nın da herhangi bir suret ile mekân sahibi olmayan ve arazları taşımayan cisim

---

¹⁷⁹Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 93-94.

¹⁸⁰a.e., s.94-96.

olmadığını inkâr edemezler.¹⁸¹ Yani onların bu görüşü, Allah'ı mekân sahibi yapar. Ayrıca O, arazları taşıyan bir cisim olur. Bunlar Allah için mümkün değildir.

Sonuç olarak söyleyebiliriz ki; Hıristiyanlar, fiziki alandaki varlıkların özellik, vasıf ve sınıflamalarını olduğu gibi gayb alana tatbik ederlerse, hadis varlıklar hakkında söylediğimiz şeyleri zorunlu olarak Allah hakkında da söylememiz gerekecektir. Böyle yapmakla her yönüyle ve bütün sıfatlarıyla mutlak kadim değil diğer cisim ve varlıklar gibi sonradan olmuş bir varlık tespit etmiş oluruz. Yani Allah'ın da sonradan var olan varlıklar gibi olmasını kabul ederiz ki; bunu da yüce yaratıcı hakkında söylememiz mümkün değildir.

III. TESLİS ANLAYIŞI VE BÂKİLLÂNÎ'NİN REDDİ

Bâkîllânî uknumların ne manaya geldiğini belirterek Hıristiyanların uknumlara cevherin sıfatları demesini eleştirmiştir. Eğer iddia ettikleri gibi şekilde ifade edilirse teslisin iptali anlamına geleceğini veya cevherin olmayacağı manasını taşıyacağını söylemiştir.

Bâkîllânî, Hıristiyanlardan bazılarının uknumların manasının (ki bunlar niteliktir) cevherin sıfatları olduğunu iddia ettiklerini ifade eder. Onlara; uknumların kendileri için uknum ve nitelik olmaları imkânsız olunca ve sadece kendi dışındaki başka bir şeye uknum ve sıfat olabiliyorsa, o odur denmez. Bu da dört mananın ispatını gerektirir. Bunlar; cevher ve cevherin üç niteliği ki bu da teslisin terk edilmesi anlamına gelir.¹⁸²

Bâkîllânî, Hıristiyanların “uknumlar kendileri için nitelik ve kendileri için uknumdur” demelerini eleştirir. Bu düşünceye göre Oğul'un bizzat kendisinin Oğlu, Ruh'un bizzat kendisinin Ruh'u ve sıfatın bizzat kendisinin sıfatı olması gerekir. Böylece cevher için nitelik olanların geçersiz olması zorunlu olur. Veya

---

¹⁸¹ Bâkîllânî, *et-Temhîd*, s. 96-97.

¹⁸² a.e., s. 106-107.

cevherin hiçbir niteliği olmadığını gerektirir ki bu cevherin olmadığı anlamına gelir.¹⁸³

Daha sonra onlara: Uknumlar tek bir cevher ve Allah'ın cevheri, Oğul'un ve Ruhun cevherinden bir cevher olunca, Oğul'un ve Ruh'un Allah olmaları daha evla iken neden Allah'a has Oğul ve Ruhturlar? diye sorar. Oğul ve Ruh kendileri için iki cevher olunca, neden Allah bu ikisine has değildir? O ikisinin cevheri, Allah'ın cevherinden, Allah da kendisi için cevher, kadim onlar da kendileri için iki kadim olunca, Allah uknumlardan ve niteliklerden önce olamayışı, varlık bakımından da onlardan önce değildir. Nitelikler de ondan önce değildir. Madem O'nu Allah yaptınız, O'nu o ikisine bağlı kılan şey nedir? Onlardan her biri Allah olmaları daha evla iken veya Allah'ın nitelik olmasını engelleyen şey nedir? Hıristiyanlar, bu konuda sahih bir hüküm yolu bulamayacakları görüşündedir.¹⁸⁴

Onlardan bazıları da; uknumların ve niteliklerin manasının şahsiyet olduklarını iddia etmiştir. Onlara şu soruyu sorar; onlar kendileri için mi yoksa kendilerini de toplayan cevher için mi şahıstırlar. Kendileri için derlerse sözlerini terk etmiş olurlar, uknumları kaplayan cevher için derlerse de teslisi iptal etmiş olacakları kanaatindedir.”¹⁸⁵

Hıristiyanlardan bazıları teslisin Tanrı'nın üç sıfatı olduğunu ileri sürer. Bunlar varlık, ilim ve hayattır.

Bâkılânî, buradan hareketle teslis düşüncesinin çıkmazını açıklamak için Hıristiyanların uknumları/sıfatları üç ile sınırlamalarını sorgular. Allah'ın kudret sıfatının niçin uknumlara dâhil edilmediğini söyler. Sıfatlar niçin dört, on veya daha fazla değildir? Niçin kudret uknum değildir? sorularını sorar. Hıristiyanlara; “kudretin hayat olduğunu ve bu yüzden bir ve aynı olduğunu ispat ediyorsunuz da niçin ilim ve hayatın da aynı olduğunu söylemiyorsunuz? der. O, bu durumda Allah'ın üç uknum değil de iki uknum gibi olacağını düşünür. Böylece O,

---

¹⁸³ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 107.

¹⁸⁴ a.y.

¹⁸⁵ a.y.

Allah'ın hakiki sıfatlarını üç ile sınırlandırmanın yanlış olduğunu ve tutarsız bir görüş olduğunu ortaya koymaya çalışır.¹⁸⁶

Bâkılânî, öncelikle Hıristiyanların bu konudaki delillerini ortaya koyar. Daha sonra kendi görüşlerini belirtir. Hıristiyanlara “siz neden Allah'ın üç uknum olduğunu söylüyorsunuz da, dört, on veya bundan daha fazla uknum olduğunu söylemiyorsunuz?” sorusunu yöneltir. Hıristiyanlar bu soruya şöyle cevap vermeleri durumunda Allah'ın mevcut cevher olduğu sabit olduğu gibi, Canlı ve Âlim olduğu da sabit olmuştur. Dolayısıyla O'nun üç uknumdan oluşan tek bir cevher olması zorunlu olur. Uknumlar da mevcut cevherden, ilimden ve hayattan oluşur. Çünkü canlı ve âlim olan, hayat ve ilim sahibi olmadan canlı ve âlim olamaz. Böylece uknumların üç olduğu zorunlu olur.¹⁸⁷

Bu cevaplar karşısında Bâkılânî onlara şu itirazı yöneltir; siz cevherlerin dört olduğunu reddetmediniz. Çünkü Kadim mevcut, Canlı, Âlim ve Kadirdir. Kadir'in de kudret sahibi olması kaçınılmazdır. Dolayısıyla uknumların dört olması zorunlu olur.¹⁸⁸ Neticede uknumların dört olması teslis doktrininin çürütür.

O, iddiasını daha da ileri götürerek onlara, kudretin hayat olduğunu dolayısıyla ikisi de bir uknumdur söylerlerse, siz ilmin de hayat olduğunu inkâr etmediniz. O zaman Allah'ın iki uknum olması gerekir der.¹⁸⁹ Bu ifadede teslis akidesine terstir. Yani uknumların ikiye düşmesi teslis inancının geçersiz olduğu anlamına gelir.

Hıristiyanlar ilmin; eksildiğini, arttığını, mevcut olduğunu, yok olduğunu söylerler. Hayatın ise kendi hali üzerine baki olduğunu, dolayısıyla ilmin, hayat manasına gelemeyeceğini benimserler. Bâkılânî, onlara hayatın kendi hali üzerine iken, aynı şekilde kudretin de arttığını, yok olduğunu, sonra meydana geldiğini dolayısıyla kudretin hayattan veya hayatın kudretten ayrı olması gerektiğini savunur. Hıristiyanlar, insanın canlı iken, ilmin uyku ve baygınlık hallerinde toptan yok olabileceğini söylerlerse o zaman aynı şekilde insan canlı iken,

---

¹⁸⁶ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 98-99.

¹⁸⁷ a.e., s. 98.

¹⁸⁸ a.y.

¹⁸⁹ a.y.

kudretin de insanın elini, dilini hareket ettiremeyecek veya organlarıyla herhangi bir imada bulunamayacak şekilde toptan yok olmalıdır. Onun için kudretin hayattan ayrı olması zorunludur. Dolayısıyla uknumlar dört tanedir.¹⁹⁰ Bu sayede uknumları üç ile sınırlandırılmaz. Kudreti de bunlara ilave etmemiz gerekir. Sonuçta teslis inancı geçersiz olur.

Bâkılânî, Hıristiyanların uknumların üç ile sınırlandırmalarına karşılık niçin “onu on beş tane” olarak kabul etmediklerini irdeler. Allah’ın “*hayy, alim, mevcut*” sıfatları dışında “*se‘mi, basar, kelam*” gibi sıfatlarının var olduğunu belirtir. Ayrıca o, Hıristiyanların âlim sıfatı konusundaki düşüncesine karşılık aynı metodu kullanır. Onlara kudret için mübalağa harfini kullanmamalarının nedenini sorar. Onlara, mübalağa harfini kullanmak suretiyle, âlim sıfatını daha âlim şekline çevirdiğimiz halde, canlı sıfatı hakkında kullanamayışımız veya bir canlıyı başka bir canlıdan daha canlı göremeyişimiz, ilmin hayatla aynı şey olmadığına delildir demeleri durumunda, aynı formülün “*kudret*” sıfatına da uygulanmasını ister. Şöyle ki; “*kudret*” hayattan ayrıdır, çünkü güç sahibi ve daha güçlü demek suretiyle, “*kadir*” sıfatına mübalağa harfini kullanabiliriz. Ancak, canlı ve daha canlı diyemeyiz. Böylece kudretin, hayattan farklı olması zorunlu olur.¹⁹¹

Aynı şekilde onların uknumların beş veya on olmadığını söyleyemeyeceklerini ifade eder. İslam düşüncesine göre Allah’ın: “*hayat, âlim ve kudret*” sıfatları vardır.”¹⁹² Aynı şekilde Allah: “mürid, baki, duyan, gören ve konuşandır”. Bu sıfatlar da ancak “*beka, işitme, görme, konuşma ve irade*” sıfatlarının bulunmasıyla var olur. Hıristiyanlar, bekanın; Allah’ın kendisinin olduğunu ifade etmeleri durumunda; onlara, hayat ile ilmin Allah’ın kendisinin olduğunu söylenebilir. O’nun tek uknum olduğunu belirtmeleri gerekir. Onlar, kelâm ile iradenin, mütakellim ve müridin fiillerinden birer fiil olduğunu iddia ederlerse, ilim sıfatının Âlim’in fiillerinden bir fiil olduğunu söyleriz. Bu durumda Hıristiyanlar, Allah’ın iki uknum olduğunu kabul etmelidirler. Bir şey yapamayan ilim yoluyla bilebilir derlerse, o zaman bir şey yapamayan, irade sıfatıyla irade

---

¹⁹⁰ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s.99.

¹⁹¹ a.y.

¹⁹² A. Saim Kılavuz, *İslam Akâidi ve Kelâm’a Giriş*, İstanbul 2009, s.129, 130,133.

edebilir ve kelam sıfatıyla konuşabilir olması gerekir. Aynı şekilde onlar, Allah'ın ilim sıfatının bizzat kendisidir dolayısıyla bu iki sıfatın, ilim sıfatından ayrı iki uknum olmaması gerekir derlerse, aynı şekilde Allah'ın ilim sıfatı O'nun bizzat hayat sıfatıdır, Allah'ın iki uknum olması zorunlu olur.¹⁹³ Bâkılânî, onların bu çıkarım karşısında aciz düşeceklerini iddia eder. Yani mübalağa harfi kullanılarak bu inancı temellendirmek doğru bir yol değildir. Allah'ın diğer sıfatları içinde bu yöntem uygulanırsa uknumlar iki ile sınırlandırılabilir. Böylece teslis inancındaki uknumları üç ile sınırlandırmak tutarsızlık olur.

O, onlardan herhangi biri, uknumları Allah dışında herhangi bir varlığa taalluk etmesiyle değil de, bizzat Allah'ta mevcut olan bir sıfat yoluyla tespit edilir derlerse aynı şekilde Allah, bizzat kendi nefsiyle kadimdir onun için her mevcut bizzat kendisiyle cevher ve kadim değildir. Dolayısıyla onun dördüncü kadim bir uknum olması zorunlu olur.¹⁹⁴ Yani dört uknum olur ki bu da teslis akidesinin iptali anlamına gelir. Ayrıca uknum sayıları bu şekilde çoğaltılabilir. O zamanda Hıristiyanların teslis inancından vazgeçmeleri gerekir.

Bâkılânî, onlara bütün uknumları içeren genel cevherden haber verin? der. Bu (cevher) size göre uknum mudur değil midir? Ya 'kübîler ve Nesturîler cevher uknumlar olmadan olamaz söylerler ise, onlara; cevher, cevher olması bakımından, çok olmaması bakımından, kendisiyle farklı manaya sahip özellikleri olmaması bakımından tek değil midir? sorusunu iletir. O, Hıristiyanların bunu benimsediğini söyler. Onlara uknumların, farklı manaya sahip özellikleri, sayılarının çokluğu, uknum olmaları, Oğul'un ondan çıkması ve Ruh olmadan Mesih'in cesediyle birleşmesi bakımından çeşitli olup olmadığını sorar. Şayet çeşitli derlerse; Cevher, bizzat uknumlar olunca ve uknumlar da sayı bakımından farklı, özellikler bakımından da çeşitli, ondan birleşenin olması (ki bu da nefsin bizzat kendisidir), cevherin özü, nefsi (öyleyse) çeşitli, sayıları çok ve farklı, Mesih'in bedeniyle birleşmiş olmalıdır. Dolayısıyla, yok olmayan, çeşitli olmayan, birleşmiş olmayan ve farklı manaları olmayan cevherin özü, farklı, çeşitli, farklı

---

¹⁹³ Bâkılânî, *et-Temhîd.*, s. 99.100.

¹⁹⁴ a.e., s. 100.

manaları olan, birleşmiş cevherin özü gibi olması gerekir.¹⁹⁵ Yani tek olan cevher ile genel cevheri karşılaştırır. Asıl cevherin özülle birçok özelliği bulunan cevherin bir olması gerektiğini söyler.

Bâkılânî, Melkitler'in cevher anlayışını da eleştirir. Onlara Rum diye hitap eder. O, Melkitler'in durumunu pek anlamaz.¹⁹⁶ Bâkılânî, Rum olan Melkitler şöyle derlerse; cevher, uknumlardan farklıdır, ayrıdır. Mademki; cevher bir ilah bunun yanında üç uknum da ilah öyleyse ilahların sayısı dördtür (cevher ve bunun dışında ilah olan üç uknum) ki bu da onların teslis görüşüne aykırıdır. İlah'lar, dört uknumdan oluşur. Dördüncüsü olan cevher, üç ilahıtan ayrı bir ilah değildir derlerse, onlara öyleyse uknumlar üçtür bunları toplayan herhangi bir cevher yoktur sözü ile üç uknumun yanında bunları toplayan bir de cevher vardır sözü arasındaki bir fark yoktur. Bu şekilde, dördüncünün (ilahın) varlığı ile yokluğu, ispatı ile nefyi aynı olacaktı ki bu da kim söylemişse büyük bir tutarsızlıktır. Onlara; dördüncünün, üç olanla beraber yalnız üç olması mümkün olursa; öyleyse Ruh'un ve ilmin mevcut olan İlah'la yalnız bir olmasını ve tek bir uknumun varlığını inkâr edemezsiniz. Aynı şekilde dördüncünün, üç olanlar üzerine bir şey artırmadığı gibi, ikincisi ve üçüncüsü bir olan üzerine bir şey artırmaz. Dördünün de üç cevher olduğu gibi, üç uknumun da bir tek cevher olmuş olur der.¹⁹⁷ Böylece uknum hakkındaki görüşlerinin tutarsızlığını ortaya koyarak bu düşüncelerinden vazgeçmeleri gerektiğini belirtir.

Aynı şekilde Melkitler'e, Nestûrîler'e ve Ya'kûbîler'e Baba ilahdır, Oğul ilahdır, Ruh ilahdır bu üç ilah birlikte tek ilahlırlar sözleri hakkında şöyle denilir; madem bunlardan her biri ilah olup beraber üç ilah eder ve bunlardan her birine ilahlığı atfettiniz, tek ilah demelerinizin hiçbir manası kalmaz" der.¹⁹⁸

---

¹⁹⁵ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 100-102.

¹⁹⁶ Wadi Z. Haddad, "Bâkılânî: Bir Onuncu Asır Spekülatif Kelâmcısının Hristiyanlık Temel Doktrinine Reddiyesi", çev. Süleyman Akkuş, *Usul İslâm Araştırmaları*, sy. 9 (Ocak-Haziran 2008), s. 225.

¹⁹⁷ Bâkılânî, *age.*, s. 102-103.

¹⁹⁸ a.e., s. 103.

IV. ENKARNASYON ÖĞRETİSİ VE BÂKİLLÂNÎ'NİN ELEŞTİRİSİ

Hıristiyanlar, Allah'ın İsa Mesih'te bedenleşerek yeryüzünde beşer hayatı yaşadığını kabul ederler. Onlara göre İsa sadece bir beşer değil aynı zamanda Allah'ın biricik oğludur. Yani hem beşeriyeti, hem de ilahlığı bünyesinde barındırmaktadır. 325 yılında toplanan İznik Konsili'nde ilk defa Kilise, Hz. İsa'yı Allah'ın bedenleşmiş oğlu olarak ilan etmiş ve Ousia kelimesinin kullanılmasına karar vermişlerdir. Böylece İsa Mesih'in, Allah ile aynı cevhere sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu inanca göre İsa Mesih beşeri bir hayat yaşayan ezelf-ilahi oğul ve kelime (logos)dir. O, hem bütünüyle ilâhi, hem de bütünüyle beşerî bir tabiata sahiptir.¹⁹⁹

Bâkîllânî Hz. İsa'nın iki tabiatının manasını; cisim ve lafız birliğini açıklamaya çalışmıştır. Ya'kûbîler'in, Nestûrîlerin ve Melkitler'in kabul ettiği bir cisimde iki tabiatın var olduğu düşüncesini açıklamaya çalışan kıyaslara akli deliller getirerek itiraz eder. Şu soruyu sorar: Niçin Kelâm başka yaratılanlarda birleşmedi de Hz. İsa'da birleşti?²⁰⁰

Bâkîllânî, Hıristiyanların enkarnasyon hakkında görüşünün “Hz. İsa'nın bedenine Kelâm (yani oğul) hulul ettiğini” belirtir. Daha sonra bu vahdetin çeşitli Hıristiyan yorumlarıyla ilgili kendi düşüncesini sunar. O, birçok Hıristiyan'ın Hz. İsa'nın birliğini, “suya şarap veya süt döküp karıştırıldığında ortaya çıkan su gibi ilahi ve insan tabiatlarının “karıştırma ve karıştırılma” olarak ifade eder.²⁰¹

Daha sonra Ya'kûbîler'in düşüncesini ortaya koyar. Ya'kûbîler'in “Tanrı kelimesinin bir birlik içinde ete ve kana dönüştürüldüğü” görüşünde olduklarını söyler. Ancak bu görüş Ya'kûbîler ait olmasına rağmen Nestûrîler'e nispet etmektedir. Daha sonra bu hatasından döner.²⁰² Ya'kûbîler'in birçoğu insan ve ilahi olan bir karışım düşüncesini benimsemişlerdir. Fakat bazıları bu karışım

---

¹⁹⁹ Mahmut Aydın, “Hıristiyanlık”, s. 96-97.

²⁰⁰ Bâkîllânî, *et-Temhîd.*, s. 107-108.

²⁰¹ a.e., s. 108.

²⁰² Wadi, “Bâkîllânî: Bir Onuncu Asır Spekülatif Kelâmcısının Hıristiyanlık Temel Doktrinine Reddiyesi”, *Usul İslâm Araştırmaları*, s. 225.

kavramını reddettiğini ve tıpkı bir aynada bir kimsenin yansıması veya bal mumu ya da toprak üzerine kazınmış bir yüzüğün bıraktığı damga gibi belirli bir bedende kelimenin varlığı için çeşitli kıyaslamalar teklif ettiklerini söyler.²⁰³

Hıristiyanlar, “ittihadın manası” hakkında farklı açıklama ve görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüş ve açıklamalarını özet halinde toparlayacak olursak şöyle sıralayabiliriz; ittihadın manası Mesih’in bedenine hulul eden (enkarnasyon) “Kelime”dir ki bu da Oğul’dur. Ya‘kûbîler’in çoğu ittihadın, karışım ve tesanüt (uyum, uyuşma) olduğunu söylemişlerdir. Ya‘kûbîler’in bazıları ise Allah’ın Kelime’sinin ittihad yoluyla ete ve kana dönüştüğünü iddia etmişlerdir.²⁰⁴

Bâkılânî, Hıristiyanların çoğunun özellikle Ya‘kûbîler ile Nestûriler’in Kelime’nin Mesih’in bedeniyle birleşmesinin suyun şaraba ve süte döküldüğünde nasıl karışıyorsa ve uyuşuyorsa, bir karışım ve tesanüt olduğunu savduklarını söyler. Ayrıca onlardan bazılarının ittihadı, şarabın ve sütün suyla karıştığı ve uyuştğu gibi Kelime de hulul etmiş ve karışmıştır şeklinde açıklamalarına rağmen yine de Kelime’nin heykel (suret) ve beden şeklindeki zuhuru hakkında görüş birliğine varamadıklarını iddia eder. Bazıları kelimenin cesette zuhuru ve onunla birleşmesi, karışım ve uyuşum şeklinde değil, birleşme, insan suretinin ayna, diğer parlak ve temiz cisimler karşısında yansıdığı ve zuhur ettiği şeklinde olmuştur derler. Ya da mührün ve buna benzer nesnelere nakşının yağa hulul etmeden yağ üzerine görünümü gibi olduğunu söylediklerini ifade eder.²⁰⁵

O, onlardan bazılarının da kelimenin Mesih’in bedeniyle karışımını ve hululünü benzetmeden hareket ederek açıklamaya çalıştığını belirtir. Buna göre Kelime, İsa Mesih’in bedeniyle şu manada ittihad etmiştir; Allah’ın semaya değinmeden, bitişmeden ve karışmadan hulul ettiği gibi Kelime de İsa’ya bitişmeden, onunla uyuşmadan ve karışmadan hulul etmiştir. Aynı şekilde akıl nefse hulul etmiş bir cevherdir ama buna rağmen onunla ne karışmış ne de bitişmiştir. Bütün bu açıklamalarının ve benzetmelerinin yanında Hıristiyanların

---

²⁰³ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 108.

²⁰⁴ a.e., s. 108-109.

²⁰⁵ a.y.

Kelime'nin cesetle ittihadının manası hakkında söyledikleri en meşhur cümlesi şudur; "iki bir, çoğul az, kelime ve ona birleşenler daha önce iki iken bir oldu".²⁰⁶

Hıristiyanların, Kelime'nin cesette zuhuru ve onunla birleşmesi, karışım ve uyuşum şeklinde değil, birleşme, insan suretinin ayna, diğer parlak ve temiz cisimler karşısında yansıdığı ve zuhur ettiği şeklinde olmuştur derler. Ya da mührün ve buna benzer nesnelere nakşının yağa hulul etmeden yağ üzerine görünümü gibidir sözlerin manası yoktur. Çünkü ayna gibi parlak ve yansıtıcı nesnelere görünen suretlerin karşısında duran hakiki nesneyle aynı şey değildir. Işıkların çarpmasıyla insan bu gibi nesnelere karşısında sadece kendisinin ve diğer cisimlerin yansımalarını idrak eder. Bunun gerçekliği olmadığı ortaya çıkınca ittihadı bu gibi benzetmeler üzerine bina etmek boşunadır.²⁰⁷

Bâkılânî, İttihadın, mührün ve buna benzer nesnelere nakşının yağa hulul etmeden yağ üzerine görünümü şeklinde gerçekleşmiş sözlerin de gerçekliğinin olmadığını savunur. Çünkü şekil verici nesnelere, şekil alıcı nesne ve cisimler üzerine bastırıldıkları zaman kendilerinden hiçbir parçayı kaybetmiyorlar. Şekil alıcı cisim ve nesnelere üzerine oluşturulan çeşitli suretler, şekil verici nesne ve aletlerle öz ve yapı bakımından hiçbir gerçekliği yoktur. Ve aletler olduğu gibi ne eksiliyor ne de kendisinden bir parça kaybedip parçalanıyor. Buna göre, Hz. İsa'nın bedenine hulul eden veya onunla birleşen kelimenin kendi aslı ve özünü aynılığı ve benzerliği olmaması veya ondan başka bir şey olması zorunlu olur. Bu metotla aynı zamanda Allah'ın cisimlere hulul etmeyen, suret ve şekil almayan ile cisimlere hulul edebilen, suret ve şekil alabilen iki Oğlu ve Kelime'si olduğunu çıkarılır ki bunun neticesi de teslisi iptal eden dört uknumun varlığına yol açar.²⁰⁸

Kadim olan "Kelime'nin İsa'ya bitişmeden, onunla uyuşmadan ve karışmadan İsa'nın cesedine hulul etmiştir" diyenleri Bâkılânî şöyle eleştirmektedir: Kadim Kelime'nin hulul ettiğini kabul ederlerse, Hz. İsa'nın bedeniyle karışmadığını ve ictimâ' olmadığını söyleyemezler. Kadim olanın hadis varlıklarla birleşmesi, uyuşması ve karışması mümkün olunca, onun hadis

---

²⁰⁶ Bâkılânî, *et-Temhîd*. s.109.

²⁰⁷ a.e., s. 108.

²⁰⁸ a.e., s. 109-110.

varlıkları barındırması ve onları edinmesi de zorunlu olur. Böylece hadis varlıkların sahip olduğu görünmek, durgunluk, hareket, uzaklaşmak, yaklaşmak, yer işgal etmek, ayrılmak, suret almak ve terkip gibi özellikleri kadim olana da atfedilebilir.²⁰⁹

Bâkılânî, ittihad temas etmeden Hz. İsa'nın bedenine Kelime'nin huludur ki bu Yaratıcı'nın semaya ve arşa temas etmeden hulul ettiği gibi gerçekleşmiştir diyenlerin bu iddiaları akla ve mantığa uymadığını söyler. Çünkü Allah, arşa hulul ettiği manasında ne semadadır ne de arş üzerine müstevidir. Eğer hulul etmiş manasında birine hulul etti diğerine ise müstevi oldu şeklinde olsaydı, muhakkak ikisine de temas ederdi.²¹⁰

O, Hıristiyanların Kadim olanın hadis olanla birleşmesi, birleşmeden önce iki iken bir olması mümkün ve caiz olduğunu kabul etmeleri durumunda, hadis bir varlığın başka bir hadis varlıkla birleşip bir olmasını, iki kilo ile iki kadehin karıştırıldığında bir olmasını da kabul etmeleri gerektiği düşüncesindedir. Biri hareketli diğeri sükûn iki arazın da aynı mahalde buldukları zaman tek araz ve tek cins olduğunu itiraf etmeleri lazımdır der.²¹¹

İttihadın Fiil Sayılması ve Bâkılânî'nin Eleştirisi

Bâkılânî'nin verdiği bilgiye göre Hıristiyanlar ittihadın, birleşeni birleşmiş ve Mesih'i Mesih yapan fiillerden bir fiil olduğu hakkında ittifak etmişlerdir. Eğer fiil böyleyse, bu fiilin faili kimdir? Yoksa bu fiilin faili yok mu? Bâkılânî, Hıristiyanların bu fiilleri ve olayların faillerin nasıl inkâr etmedikleri gösterir ve Hıristiyanların diğer mümkün cevaplarına karşı tutumunu devam ettirir. Eğer onlar bu birliğin fiiliyle, kendisiyle birlik oluşturan failin yaptığı bir fiildir” derlerse, Bâkılânî şöyle sorar: öyleyse bu fiilin faili kimdir? Yalnızca uknumları toplayan cevher midir, sadece uknumlar mıdır, yoksa her ikisi midir?

---

²⁰⁹ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 110-112.

²¹⁰ a.e., s. 109-113.

²¹¹ a.y.

Yoksa uknumlardan biri midir?” Bu şekilde sonuç çıkarır ki bu ihtimallerin hiç biri tutarlı değildir. Netice de söylenenlerin doğru olmadığını savunur.²¹²

Bâkılânî'nin açıklaması şu şekildedir: Bu konuyla ilgili ilk olarak onlara fiil halindeyken Kelime'nin insanla birleşmesinden haber verin, size göre onun herhangi bir faili var mıdır? Yok mudur? Eğer herhangi bir failin bulunmadığını derlerse, diğer fiillerin ve sonradan var olanların da herhangi bir faili olmadığını demeleri gerekir. Ama onların bu görüşte olmadıklarını belirtir.²¹³

İttihad kendisiyle birleşmiş olan bir failin fiilidir derlerse, şu sorular sorulmalı. Buradaki fail uknumlar haricinde olan fakat uknumları ihtiva eden cevher mi? Cevher haricinde üç uknum mu? Cevher ve üç uknum birlikte mi? Veya uknumlardan herhangi biri midir? Failin, uknumları ihtiva eden cevher olduğunu söylerlerse, tercih ettikleri gibi cüzî veya küllî insanın cesediyle birleşmiş olan yine cevherin olması gerekir. Çünkü onlara göre birleşmiş olan; onu yapanın haricinde ittihadın fiilindedir. Böylece onun bir fail olduğuna göre ibadete müstahak olması gerekir. Eğer ittihadı gerçekleştirenin cevher ile uknumların olduğunu söylerlerse, cevherin ve üç uknumun insanla birleştiğinin sonucuna varırlar. Dolayısıyla “birleşmiş olan yalnızca Oğul'dur, Baba, Ruhu'l Kudüs ve uknumları içeren kapsayıcı cevher değildir”. Bâkılânî, onların bu sözlerinin bir manası kalmayacağını ve bu birleşmenin sadece Oğul'a has olacağını savunur.²¹⁴

O, iddialarını şu şekilde sürdürür. Hıristiyanların İttihad'ı, cevher olmadan üç uknum gerçekleştirdi diye söylerlerse, yalnızca Oğul'un değil, Ruh'un da birleşmiş olması zorunlu olacağını düşünür. İttihad'ı gerçekleştiren failin Ruh haricinde Oğul'un yalnızca kendisinin olduğunu savunurlarsa onlara şu cevabı verir. Oğul'un Ruh, Baba ve Âmm Cevherin haricinde hadis bir fiille –ki bu ittihadıdır- infirat etmesi mümkün olursa, Ruh'un ve diğer sonradan olmuşların hadis bir fiille infirat etmesi de imkan dâhilinde olur. Aynı şekilde uknumlardan her bir uknumun diğerlerinin yapamayacağı bir takım fiil ve etkilerle infirat

---

²¹²Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 113-115.

²¹³a.e., s. 113.

²¹⁴a.e., s. 113-114.

etmesi zorunlu olur. Bâkılânî, onlar bunları kabul ederlerse tamanu' ve ihtilafa düşeceklerini söyler. Bu konuda onlara şu soruları sorar. Hem uknumlar hem de bunları içeren âmm cevher fail ise, onları içeren niye cevher olsun? (cevher), (uknumlara) onlara özellik olması, onları içermesi niye daha evla olsun? O, onların bu sorular karşısında hiçbir çözüm ve çıkış yolu bulamayacaklarını ifade eder.²¹⁵

O, ilk olarak Hıristiyanların bu mesele hakkında görüşlerinin amacını öğrenmek için onlara “Oğul olan Kelime'nin Mesih'in cesediyle (Oğul, Baba ve Ruh'tan ayrı olmayan ve onlardan ayrılamayan sözünüze dayanarak) Baba ve Ruh haricinde nasıl birleştiğini” sorar. Eğer böyle bir şey caiz olursa, karıştırılmış su ile şarabın ayrılamıyorsa da içildiği zaman yalnızca birinin içilmesi gerekir. Böyle bir şeyin herkesçe (Hıristiyanlar'a göre de) imkânsız olunca, karıştırılmış su ile şarabın (ayrılmadığı zaman) içilmek istendiği zaman ikisinin içilmesi zorunlu olur. Böylece Baba ve Ruh'tan ayrı olmayan ve ayrılmayan Oğul, ittihad edince onunla birlikte Baba ile Ruh'un da ittihat etmesi zorunlu olacağını belirtir.²¹⁶

Kelime yalnızca külli insanla Hz. Meryem'in doğurduğu cüzide ittihat ettiğini iddia ederlerse, Baba ve Ruh'un da Hz. Meryem'in doğurduğu cüzide külli ile birleşmeleri kaçınılmaz olur. Biz bu sözlerimizle Kelime'nin kendisiyle birleştiği insanı, onun cüzi veya külli olduğunu veya Hz. Meryem'in doğurduğu cüzide külliyle birleşmesini kastetmiyoruz. Bizim burada cevap bulmaya çalıştığımız şey, Baba ve Ruh'tan ayrı olmayan Oğul'un, Baba ve Ruh'un dışında nasıl olur da külli veya cüzi ile birleşmiş olduğudur. Hıristiyanlar buna cevap veremezler. Eğer Kelime külli insanla birleşmişse, bu birleşmenin ya bir mekânda veya hiçbir mekânda olması kaçınılmazdır. Şayet hiçbir mekânda birleşmiş olsaydı, o ikisi (Kelime ile külli insan) arasındaki fark ile Meryem'den alınmış mevlut ceset fark yalnız, doğrulmuş ceset ile diğer cisim ve cansızlar arasındaki fark kadar olur. Oğul'un ne onunla ne de başkasıyla birleşmesi olmasaydı Meryem ve ondan doğrulmuş cesedin her hangi bir meziyeti olmazdı. Böylece katlin ve çarmıha gerilmenin Oğul ve Mesih üzerine değil yalnızca ceset üzerine

---

²¹⁵ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 114.

²¹⁶ a.e., s. 114-115.

carî olması zorunlu olur. Çünkü Oğul ile birleşmesi olmayan ceset Mesih olmayınca, nasıl olur da Mesih çarmıha gerilip katledilmiştir? Eğer Oğul'un külli ile birleşme hadisesi herhangi bir mekânda gerçekleşmişse, Külli olanın bu cüzi mekânda mahsur kalması ve cüzi olanın külli olanı kapsamaması ve ihtiva etmesi ile eğer ondan bir cüz ise ona (külliye) mekân etmesi lazım. Ancak böyle bir şeyi akıl ve mantık kabul etmez. Çünkü böyle bir şey caiz olsa, az olan adedin çok olan adedi içine alması ve ondan daha fazla olması da caiz olurdu. Aynı şekilde, küçük olan cisimlerin büyük olanları kapsamaması ve içine alması mümkün olurdu. Böylece aklın ve mantığın kuralları doğrultusunda hareket ederek, külli olanın küçük ve cüzi bir mekânda söz konusu olunca Oğul'un külli olanla birleşmesinin imkânsızlığını ispatlarız.²¹⁷

V. MELKİTLERİN MERYEM ANLAYIŞI VE BÂKİLLÂNÎ'NİN ELEŞTİRİSİ

Melkitler, Hz. Meryem'i "Tanrı Annesi (teotokus)" olarak kabul ederler. Hz. Meryem, bakire ve günahsızdır.²¹⁸ Bâkîllânî, Hz. Meryem'in mahiyetini öğrenmek amacıyla O'nun külli veya cüzi bir insan mı olduğunu sorgular. Bunu yaparken de Oğul'un mahiyeti ve konumu üzerinden yapmaya çalışır.

Bâkîllânî, Hıristiyanlar'a Hz. Meryem'in mahiyetini ve konumunu öğrenmek için, ilk önce onun külli mi? Yoksa cüzi bir insan mı? Olduğunu sormakla başlar. Onun külli bir insan olduğunu söylerlerse insanlardan her bir erkek ve dişinin külli olmadığını inkâr edemezler. Bunu kabul ederlerse o zaman sözlerini terk etmiş olurlar. Onlara öyleyse hangi insanın külli olduğunu sormak durumundayız, çünkü sizin işaret ettiğiniz her cüzi sözünüze dayanarak küllidir. Onlar bu şekilde cüzi insanı asla ispat edemezler ki bu da görüşlerinin geçersizliğine delalet etmektedir.²¹⁹

Bâkîllânî onlara şu soruları sorar. Hz. Meryem'in cüzi bir insan olduğunu söylerlerse onun doğurmuş olduğu insan Oğul'un doğumuyla birlikte ittihat etmiş

---

²¹⁷ Bâkîllânî, *et-Temhîd*, s. 115-117.

²¹⁸ Sinanoğlu, "Melkâiyye", *DİA*, XXIX, 84.

²¹⁹ Bâkîllânî, *a.g.e.*, s. 117.

olduğu insanla aynı olması gerekir. Bunu kabul ederlerse, Hz. Meryem'in doğurmuş olduğu insanın da külli mi? Yoksa cüzi mi? Olduğu sorusu akla gelir. Onu (Hz. Meryem'in doğurmuş olduğu), cüzi bir insan olarak kabullenirlerse, söyledikleriyle çelişirler. Çünkü külli insanla birleşmiş olan Oğul aynı zamanda onun kurtuluşunu istemiştir. Hz. Meryem'den alınmış olan insanın Hz. Meryem'in oğlu olduğunu söylemeleri durumunda, Hz. İsa külli, O'nun annesi olan Hz. Meryem de cüzi bir insan olmalıdır. Böylece dediklerinize binaen külli bir insanın cüzi bir insanın oğlu olması gerekmektedir ki buda tutarsız bir iddia olur. Çünkü - Hıristiyanların görüşüne göre Hz. Meryem'in yokluğunu farz edersek, külli insan yok olmayacaktır. Külli insanın yokluğunu farz ettiğimizde de ne Hz. Meryem ne de onun dışındaki cüzi insanlar var olur. Dolayısıyla nasıl olur da külli olanın yok olmasıyla, onun (Hz. Meryem'in) da yok olması onun (Oğul'un) yükselmesiyle yükselmesi mümkün olmayan gerekmeyen birinin Oğul'u veya cüzi olan külli olanı ihtiva etmiş oluyor?²²⁰Bâkılânî, bu konuyla ilgili Hıristiyanlar'a sorular sorarak eleştirisine devam eder. Külli cevherin ve külli olduğunu kabul ettiğiniz her şeyin doğumu ile bunları mekânsız bir mekânın ihtiva etmesi mümkün olmadığını söylediklerini ifade eder. Hâlbuki Hz. Meryem'den doğmuş olan Onun batınındaydı ve Onun batını onu (mevludü) içine almıştır. O zaman nasıl olur da doğrulmuş olan külli olur? Külli olanın cüzi olanın oğlu olması caiz olursa, neden Hz. Meryem kendisinden doğmuş olan Hz. İsa 'nın mevlûdesi (ibnetü İsa) veya Hz. Âdem, Hz. Nuh neden Hz. Meryem'in (Hz. Meryem onların neslindedir) oğlu olmasın? der.²²¹

Bâkılânî bu soruları sorarak Hıristiyanların Hz. Meryem hakkındaki görüşlerini çürütmeye çalışır. Onların bu sorulara verecek cevaplarının olmadığını iddia eder.

VI. ASLİ GÜNAH GÖRÜŞÜ VE BÂKILLÂNÎ'NİN ELEŞTİRİSİ

Hıristiyanların en önemli inançlarından biri Hz. İsa'nın insanların günahlarının affı için yeryüzüne gelmesi ve çarmıha gerilmesidir. Hz. İsa'nın kefarete oluşu, her şeyden önce İncillerden kaynaklanmaktadır. İncillere göre İsa,

---

²²⁰ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 117.118.

²²¹ a.e., s. 118.

Tanrı'nın nezdinde yegâne şefaattçidir. Bütün insanların günahlarına kefarete olarak yeryüzüne gelmiştir. Bu doktrine göre İsa Mesih Allah'ın oğlu olarak babasının yanında bulunurken Allah'ın emri ile gökten inerek insanları kurtarmak için onlara benzer hale gelmiştir. Çarmıha gerilmiştir.

Hz. İsa insanlık için bir kefarete olarak kurban olmuş ve onun şahsında beşerin boynundaki “günah yükü asli suç” kaldırılmıştır. Böylece İsa Mesih, insanlığın Hz. Âdem'den beri sırtında taşıdığı günahı kendi canıyla ödemiştir. Çarmıha gerilmiş, gömülmüş ve sonra da tekrar dirilerek görevini tamamlamıştır. Allah'ın sağındaki yerini almıştır.²²²

Bâkılânî, çarmıh olayını tenkit eder. Çarmıha gerilme ve ölüm anına yoğunlaşarak tam o vakitte bedenle “Oğul”un birliğinin hala devam edip etmediğini sorar. Eğer bir tarafta cevap olumluysa, o takdirde Ruh'ul-Kudüs'ün gerçekte çarmıha gerilmesi gerekir. Eğer bu doğruysa O, Baba ve Ruh'ul-Kudüs'ün de öldüğü anlamına geldiğini savunur. Diğer taraftan soruya cevap olumsuzsa ve Hz. İsa Mesih'in iki tabiatının çarmıha gerilme anındaki birliği kabul edilmemiş olur. Böylece birlik doktrinini terk edilmiş ve Hz. İsa'nın bir beşer olduğu kabul edilmiş olur.²²³

Bâkılânî eleştirisine devam ederek şu sorusunu sorar: “İlk olarak onlara Oğul'un cesediyle birleşmiş olan Kelime (Hz. İsa'nın) öldürülme ve çarmıha gerilme esnasında mevcut mudur? Eğer o halin vukuunda Kelime mevcut idi derlerse, ölen Mesih'in Lâhut (Tanrı) ve Nasüt (Ceset) olmak üzere iki tabiatının olması gerekir. Böylece Kadim olan Allah'ın Oğul'u katli ve çarmıh esnasında ölmüş olması gerekmektedir. Çünkü Mesih hakkında katli ve çarmıha gerilmek gibi haller caiz ise, onun ölmesi de caiz olur. Oğul, katli esnasında ölmüşse, o esnada ve o halde ilah olmaması gerekiyor. Çünkü ilah, ne ölür, ne noksan olur ve ne de üzerine ölüm hadisesi meydana gelir. Şayet onun (Mesih) hakkında ölüm mümkünse Allah ve Ruh'ul-Kudüs hakkında da ölüm geçerli olur. Hıristiyanlar bunu kabul ederlerse kendi görüşlerini terk etmeleri gerekir.”²²⁴

---

²²² Aydın, *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, s. 63-65.

²²³ Bâkılânî, *et-Temhîd.*, s. 118

²²⁴ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s.118-119.

O, Hıristiyanların katl ve çarmıh esnasında ittihadın hükmü kalmayıp yarıda kaldı diye iddia etmeleri durumunda katl ve çarmıh halinde ittihadın isyan etmesi veya baş kaldırmış olması gerektiğini savunur. Böylece ittihat hakkındaki görüşleri geçersiz olur. Ayrıca öldürülenin Mesih olmaması zorunlu olur. Çünkü ittihadın bozulması, iptal olması ve onunla birleşenin ondan ayrılması halindeki ceset Mesih değildir. Ceset ve onunla birleşenler ancak ittihadın sübutu ve bulunmasıyla Mesih sayılır. Dolayısıyla ittihat bozulup iptal olunca, hakkında ölüm vaki olabilen öldürülüp çarmıha gerilenin insan olması kaçınılmaz olur. Böylece o, Hıristiyanlar'ın "Mesih öldürüldü" sözlerinin hiçbir anlam ve manası kalmayacağını düşünür."²²⁵

VII. HZ. İSA VE MUCİZE İNANCININ ELEŞTİRİSİ

Bâkılânî, Hıristiyanlar'ın Hz. İsa'nın mucizeleri hakkındaki görüşlerini, diğer Peygamberlerin mucizelerini ve peygamberliklerini örnek vererek açıklamaya ve eleştirmeye çalışır. Hz. İsa'da olduğu kadar Hz. İbrahim ve Hz. Musa'nın da aynı anda Allah'ın kelâmıyla birleştiğini göstermeye çalışarak tartışmasını sürdürür. Ancak bu düşüncesinin Hıristiyanlar tarafından makbul karşılanmayacağını bilir. Bâkılânî bu şekilde Hz. İbrahim'in kutsal metinlerde Hz. Musa'nın da görünür mucizeler gösterdiğini ortaya koyarak Hıristiyanlar gibi Hz. İsa'yı tanımlamaya çalışır. Hıristiyanlar, Hz. Musa'nın işlerinin Tanrı tarafından onun duasından yakarışından dolayı olduğunu söylemelerine karşılık olarak Bâkılânî de aynı şeyin Hz. İsa'nın gösterdiği mucizeler içinde söylenebileceğini cevap olarak vermektedir.²²⁶

Bâkılânî, Hz. İsa'nın gösterdiği mucize ile Hz. Musa'nın gösterdiği mucizeler karşılaştırarak Hıristiyanların iddialarını çürütmeye çalışır. Buna göre onlara ilk olarak neden Kelime sadece Mesih'in cesediyle ittihat etti diyorsunuz da Peygamberlerden olan Hz. Musa'nın, Hz. İbrahim'in veya bu ikisi dışındaki herhangi bir Peygamberin cesediyle ittihat etti demiyorsunuz? der. Hıristiyanlar buna Hz. İsa'nın elinden ölüleri diriltme, alaca ve körlük hastalıklarını giderme, az olan bir şeyi çoğaltması, suyu şaraba çevirmesi, suyun üzerine yürümesi,

---

²²⁵ a.e., s. 119.

²²⁶ a.y.

şemayı tırmanması gibi beşerin güç yetiremediği mucizeler ve ayetler çıkmıştır şeklinde cevap verirler. Böylece onun zorunlu olarak ilâh olması ve Kelime'nin onunla ittihad etmiş olması gerekir. Bâkılânî, onlara zikrettiğiniz ayet ve mucizelerin failinin neden Hz. İsa'nın olduğunu iddia ediyorsunuz? Hıristiyanlara Hz. İsa'nın zikrettiğiniz mucizelerin daha fazla veya daha azını yapmaya gücünün yetmediğini ve Hz. İsa'nın elinden çıkmış olan mucizelerin asıl failin Allah'ın olmadığını söyleyemezsiniz. Böylece mucizeler göstermesi bakımından Hz. İsa'nın diğer Peygamberlerden farkının olduğunu ispat edemezsiniz der.²²⁷ Yani O diğer peygamberler ile mucize gösterme bakımından aynıdır. Mucize göstermesi Onun ilah olduğu anlamına gelmez.

Bâkılânî, Hıristiyanların Hz. İsa'nın mucizelerinin kendi elinden çıktığını, Hz. Musa'nın ise rabbine dua etmesi sonucunda meydana geldiği görüşünü tenkit eder. O, "Sizin metodunuza göre Hz. Musa'nın asayı ağzı, gözü ve yutma kabiliyeti olan yılanı çevirmesi, denizi yarması, yed-i beyzası olması, kuraklık, kıtlık getirmesi ve nehri kana bulaması gibi beşerin gücünün yetmediği harika mucize ve ayetler getirmesi bakımından onun İlâh olmadığını ve onunla Kelime'nin ittihad etmediğini inkâr edemezsiniz" der. Hıristiyanlar Hz. Musa mucizelerin gerçek yapanı değil, kendi elinden çıkması için Allah'a yönelip dua ediyordu ve böylece bu tür mucizeler meydana geliyordu diye söylerlerse Hz. İsa'nın durumunun böyle olmadığını ve onun elinden mucizelerinin çıkması için Yaraticısına, Rabbine ve Malikine yönelip dua etmediğini söyleyemeyeceklerini iddia eder.²²⁸

Zira İncil'de yukarıdaki söylediklerimizi destekleyen ifadeler bulunmaktadır. "Biraz ilerledi, yüzüstü yere kapanıp (başka bir ifadeyle ağladı) dua etmeye başladı. "Baba" dedi, "mümkünse bu kâse benden uzaklaştırılsın. Yine de benim değil, senin istediğin olsun."²²⁹ Bir kimseyi diriltmek istediğinde "Ey Babam! Sana her zaman dua ettiğim gibi şimdi de dua ediyorum, onu benden

---

²²⁷ Bâkılânî, *et-Temhîd.*, s. 119.

²²⁸ a.e., s. 119-120.

²²⁹ Matta 26: 39; Markos 14: 36; Luka 22: 42.

kabul et çünkü ben bunlar (halkı) bilsin (inansın) diye sana dua ediyorum.”²³⁰
“:Ey Babam! Ben Seni hamd ediyorum.”²³¹ Çarmıha gerileceği esnada çarmıhın tahtası üzerine iken “Baba, Baba beni neden terk ettin”²³²Buna benzer ifadeler Hz. Musa’nın dua, yalvarma ve boyun eğmelerinden daha fevkindedir ve insan olma özelliklerine daha yakındır. Böylece Hz. İsa’nın, Hz. Musa ve diğer resuller gibi kul, Rabbi olan, muhdes ve mahlûk olması kaçınılmaz olur.²³³

Bâkılânî, Hıristiyanların Hz. İsa’nın Allah’a yönelip dua etmesini şöyle açıklamaya çalıştıklarını söyler: Hz. İsa kendisine tabi olanlara ve öğrencilerine öğretmek için dua ediyordu. Onun duaya ihtiyacı yoktu. Çünkü o ayet ve mucizeleri hemencecik emr edip getiriyordu. Bu durumda onların bu görüşlerine şu cevabı verir: Hz. Musa’nın amacı da böyleydi. O da göstermiş olduğu mucizelerin olmasını istediği anda emredip oluyordu. Eğer onlar, biz “Mesih” kelimesinden ilah olan lâhut ve yaratılmış insan olan nasüt olmak üzere iki mana çıkar. Ayrıca ibadet ve dua türünden insan olan nasütten, mucize türünden olan fiiller de insan haricinde ilah olan lâhuttan sudur olmuş derlerse o, Hz. Musa’nın durumunun da böyle olmadığını söyleyemeyeceklerini düşünür.²³⁴

Hıristiyanlar, nebilerden her nebi kendisinin yaratılmış, kul, Rabbi olan, ilahı olan ve Allah tarafından gönderildiğini kendi diliyle ikrar etmiştir. Fakat Hz. İsa kendisi hakkında böyle bir şey söylememiştir derler. Ancak Hz. İsa İncil’de geçen “Ben Allah’ın kuluyum ve öğretici olarak gönderildim” ifadesiyle kendisinin Nebi, Resul ve yaratılmış kul olduğunu itiraf etmiştir. İncil’de ayrıca Hz. İsa’nın şu ifadeleri geçmektedir; “Babam beni gönderdiği gibi ben de sizi gönderiyorum. İnsanları yıkayıp, Baba’nın, Oğul’un ve Kutsal Ruh’un ismiyle onları vaftiz edin!”²³⁵ “Ve gücenip onu reddettiler. Ama Hz. İsa onlara şöyle dedi: "Bir peygamber, kendi memleketinden ve evinden başka yerde hor görülmez”²³⁶.

---

²³⁰ Yuhanna 11: 41-42.

²³¹ Luka 10: 22; Yuhanna 17: 2.

²³² Matta 15: 34; 27: 46.

²³³ Bâkılânî, *et-Temhîd.*, s. 120.

²³⁴ a.e., s. 120-121.

²³⁵ Yuhanna 20: 21; Matta 28: 19.

²³⁶ Matta 13: 57; Markos 2: 4; Luka 4: 24.

Hız. İsa buna benzer birçok ikrarda bulunmuştur ki bunlar onun Nebi, Resul, Müdebbir ilahı olan ve kul olduğunu gösterir. Böylece Onun ilah olmaması gerekir. Onlar, biz Mesih'in ilah olduğuna inanırız çünkü Allah kitaplarda Onun ilah olduğunu ve öyle isimlendirildiğini söylemiştir. Bir yerde bakire Hz. Meryem'e hitaben şu ifade geçmektedir; "sen ilah isimlendirilen Oğul taşıyorsun ve doğuruyorsun". Bâkılânî, buna şu şekilde cevap verir; siz Allah'ın Hz. Musa'ya seni onun için önder ve amir yaptım böylece onun sana itaat etmesi vacip olur manasında "bak! seni firavuna karşı Tanrı gibi yaptım" dedi, "Ağabeyin Harun senin peygamberin olacak"²³⁷ dediğini de kabul ediyorsunuz. Sonra Hıristiyanlar'a Allah'ın Hz. İsa'yı ilâh olarak isimlendirmedigi hakkında haber vermediğini söyler. Allah, "ismi İlâh çağırılan" şeklinde haber vermiştir. Bundan kast edilen mana da, her hangi bir kavmin Hz. İsa'yı övmekte ve tazim etmekte aşırıya giderek iftiralarda bulunarak zamanla böyle bir sonuca varmalarındır.²³⁸

Bâkılânî, Hıristiyanların Hz. İsa'nın babasız doğmasından dolayı ilah olduğunu iddia etmelerine karşılık Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın ilah olması gerektiğini söyler. Çünkü onlarda babasız doğmuştur. Hıristiyanlar, "biz İsa Mesih ilahtır, kelime de onunla birleşmiştir diye inanıyoruz. Çünkü diğer hiçbir Resul gibi o örneği olmayan bir şekilde doğmuştur" derler. Onların bu yanlış kıyası üzerine Hz. Âdem'i de ilah sayabilir. Zira o hiçbir erkek ve dişi olmadan meydana gelmiştir. Ayrıca o, muhdes sıfatlardan daha uzaktır. Çünkü ne Hz. Meryem'in ne de başkasının batnında kalmıştır. Ne bir madencinin çocuğu ne de bir hamilenin doğurduğudur. Aynı şekilde Hz. Havva'nın da ilah olması gerekiyor. Çünkü o da hiçbir erkek ve dişi olmadan Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmıştır diyerek onların bu görüşünü çürütmeye çalışır.²³⁹

O, eleştirisine devam ederek meleklerin de aynı şekilde babasız olduğunu bu nedenle ilah olmaları gerektiğini ifade eder. Ne bir erkek ve dişiden ne de herhangi bir ilişkiden olmayan meleklerin de onların yanlış kıyaslarına dayanarak

---

²³⁷ Tevrat, Mısır'dan Çıkış, 7: 1.

²³⁸ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 121-122.

²³⁹ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s. 121.

ilahlar olması gerekir. Hıristiyanlar, “İsa’nın rububiyetinin gerekliliği zorunludur” derler. Çünkü İncil’de şöyle demiştir –ki o sözünde tasdik eden ve tasdik edilendir-; “Ben ve Baba biriz.²⁴⁰ Beni görmüş olan Baba’yı görmüş gibidir”.²⁴¹ Onlara bunun manasının “Bana itaat eden Babam’a veya beni gönderene ve bana hikmetleri öğretene itaat etmiş, bana isyan eden de O’na isyan etmiş olur” şeklinde olmadığını söyleyemezler. Böylece Babam ifadenin anlamı benim muallimim ve gönderenim olur. “Beni gören O’nu görmüş olur” ifadesinin manası da; sanki O’nu görmüş ve kelâmını, nehyini ve emrini işitmiş gibidir. Şayet O ve Allah bir olsaydı, Hz. İsa’da olan doğmak, batında taşınmak, öldürülmek, çarmıha gerilmek, yemek, içmek ve hareket etmek gibi sıfatların Allah için de olması gerekir.²⁴²

Bâkılânî, Hz. İsa ile Hz. Süleyman’ı kıyaslayarak onlara cevap verir. Hıristiyanlar, Hz. İsa’nın “ben İbrahim’den önceyim” doğru sözüne dayanarak onun ilâhlığının zorunlu olarak çıkartılacağını söylerler. Hıristiyanlar bundan; İsa Mesih, Hz. İbrahim’in oğullarından gelmesinden dolayı nasüt yönüyle insan, lâhut yönüyle de Hz. İbrahim’den önce olduğunu öğreniyoruz derler. Bâkılânî burada şu itirazı getirir:

“Ben İbrahim’den önceyim” ifadesinin manasının benim dinim ve şariatım Hz. İbrahim’den önce de bazı resullerin lisaniyla söylenmiş ve onunla ibadet ediliyordu. Ya da ben Hz. İbrahim’den önce yazılmış ve bazı melekler tarafından biliniyordum. Veya ben mahşerde Hz. İbrahim’den önce diriltileceğim. Öyleyse yemek yiyen ve çarşılarda gezip dolaşan bir cesedin Rububiyet’inin ispatı mümkün olmaz. “Lâhut (ilahlık), O’nun (Mesih’in) cesediyle ittihad etti” sözü de hiçbir te’vîl ihtimali taşımaz. Kutsal kitabın Hz. Süleyman’ın özdeyişleri bölümünde, Hz. Süleyman’da şöyle demiştir; “ben dünyadan önceyim. Yeryüzü yaratılmadan önce çocuk olup Allah’ın önünde oynuyordum”. Hz. Süleyman’ın

---

²⁴⁰ Yuhanna 10: 30.

²⁴¹ Yuhanna 14: 9.

²⁴² Bâkılânî, *age.*, s.121-123.

bu sözünden “o dünyadan önceydi, Allah’la beraberdi veya o, lâhutuyla yerden önce nasütüyle de Hz. Davud’un oğluydu ” gibi manalar çıkartamayız der.²⁴³

---

²⁴³ Bâkılânî, *et-Temhîd*, s.123-125.

SONUÇ

Bir hicrî dördüncü asır kelim bilgini olan Bâkılânî'nin, ağırlıklı olarak *Kitabu't-Temhid*'de, döneminin Hıristiyan tanrı anlayışına yönelttiği eleştiri ve reddiyeleri konu edinen çalışmamızda vardığımız neticeleri şöylece özetlememiz mümkündür.

Bâkılânî, eserlerinde çeşitli din ve felsefeleri eleştirmesi bağlamında, Hıristiyanların o dönem mezheplerinden olan Ya'kûbiler, Nestûriler ve Melkitler'in görüşlerini aktarır ve bunları eleştirir.

Bu bağlamda Hıristiyanlardan ortak görüşler olarak temelde şu konulara değinir ve eleştirilerini bunlar üzerinde yoğunlaştırır: Yaratıcı Tanrı; Baba, Oğul ve Ruh'u Kudüs olarak isimlendirilen üç asıldan ibaret olup tek cevherdir. Baba ile Oğul arasındaki ilişki nesebî bir bağ olmayıp kelamın akıldan sudûr etmesi gibidir. Her üç mezhep Oğul'un Mesih olarak insanların kurtuluşu için ortaya çıktığı ve çarmıha gerildiği hususunda görüş birliği içindedir. Ancak Mesih'in mahiyeti hakkında fikir ihtilafına düşmüşlerdir. Bazıları onu Kelam'ın ve cismin birleşimi, bazıları tek başına Kelime, bazıları da Hz. Meryem'in karnında yaratıldıktan sonra ceset haline gelen Kelime şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca Teslis'in unsurlarını bazıları zat, bazıları da sıfat olarak kabul etmiştir.

Bâkılânî eleştirilerini Hıristiyanların tanrı anlayışı ve özellikle teslis akidesi üzerinde yoğunlaştırmıştır. Allah'a cevher sıfatını vermenin görülebilir ve akledilebilir varlıklarla kıyaslamaya dayanması dolayısıyla uygun olmadığını belirtir.

Bâkılânî, teslisin önemli unsurlarının sıfat olarak takdimini karşısında üç ile sınırlandırılmalarının mantıklı bir izahı olmadığı gerekçesiyle teslis anlayışını eleştirir.

Hz İsa'nın tabiatındaki cisim ve lafız birliği anlayışı konusunda Hıristiyanların Kelime'nin Mesih'in bedeniyle birleşmesini suyun şaraba dökülmesine benzeterek izahlarının hatalı olduğunu savunur.

Bâkılânî, Melkitler'in Hz. Meryem, külli veya cüzi insan olup olmaması anlayışından hareketle, Hz. İsa'nın mahiyetini irdeleyerek teslisin geçersizliğini ifade etmeye çalışır.

Hıristiyanların en önemli inançlarından olan çarmıha gerilme hadisesi esnasında Hz. İsa ile birleşmiş Kelime'nin durumunu dikkate alarak onun Tanrı olamayacağını savunur. Zira Tanrı'nın ölmesi mümkün değildir çünkü bu durumda diğer uknumlar olan Baba ve Ruh'ul Kudüs'ün de ölmesi mümkün hale gelir ki bu da Tanrı için asla mümkün değildir.

Bâkılânî, Hz. İsa'nın gösterdiği mucizeler dolayısıyla Tanrı kabul edilmesinin anlamsız olduğunu zira Hıristiyanların da peygamber olarak kabul ettiği başta Hz. İbrahim ve Hz. Musa olmak üzere birçok peygamberin de mucizeleri bulunduğunu fakat bunların tanrı kabul edilmediğini belirtir.

Bâkılânî'nin eleştirilerini yaparken cedel metodunu kullandığını söyleyebiliriz. Hıristiyanları eleştirirken onların kendi görüşlerini kaynak göstererek onlara aklî ve mantıkî itirazlar yöneltir; onların zaten inanmadığı ayet ve hadisleri delil olarak kullanmaz. Onlara sorular sorarak düşüncelerindeki çelişkiyi tespit etmeye ve bu sorulara yine kendisi çeşitli ihtimallere göre cevaplar vererek Hıristiyanların anlayışlarını çürütmeye çalışır.

Bâkılânî'nin kullandığı metot ve yaptığı eleştirilerde kendi içinde çelişkiye düşmeden tutarlı bir çerçevede kaldığını söylememiz mümkündür.

İslam medeniyeti içerisinde yetişmiş önemli isimlerden biri olan Bâkılânî'nin, çeşitli gruplara yönelttiği eleştirilerden, sadece döneminin Hıristiyanlarına yönelik olanlarını ele almaya çalıştık. Çalışmamızın konuyu tüm sorulara cevap verebilecek şekilde hallettiğini söylememiz mümkün değildir. Buna rağmen çalışmamızın Müslüman kelimcilerin Hıristiyanlara yönelik tenkitlerine ve özelde Bâkılânî'nin eleştirilerine ilgi duyan okuyuculara mütevazı bir katkı sunacağını kanaatinde olsak da, İslam düşüncesinin mihenk taşlarından biri olan, Bâkılânî'nin çeşitli yönleri üzerinde yeni çalışmalar yapılmasının uygun olacağı şeklindeki düşüncemizi de paylaşmak isteriz.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Kadir, “Nestûrîlik” *DİA*, XXXIII, 15-17.
- Anzerlioğlu, Yonca, *Nasturîler*, Tamga Yayıncılık, Ankara 2000.
- Atiya, Aziz S., *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, çev. Nurettin Hiçyılmaz, Doz Yayınları, İstanbul 2005.
- Aydın, Mehmet, *Din Fenomeni*, Din Bilimleri Yayınları, Konya 2000.
- , “Hıristiyanlık”, *DİA*, XVII, 340-358.
- , *Hıristiyan Kaynaklarına Göre Hıristiyanlık*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1995.
- , *Hıristiyan Genel Konsilleri ve İkinci Vatikan Konsili*, , Konya 1991.
- , *Müslümanların Hıristiyanlara Karşı Yazdığı Reddiyeler ve Tartışma Konuları*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1998.
- el-Bağdadî, Hatib, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, *Tarihu Bađdad*, Beyrut 1931.
- el-Bâkılânî, el-Kâdî Ebi Bekr Muhammed bin Tayyib, *el-İnsaf*, thk. Mehmet Zahid Kevserî, Kahire 1963.
- , *Kitâbu't- Temhidü'l-Evâil ve Telhîsu'd-Delâil*, nşr. Ahmet Haydar, Beyrut 1987.
- Bayraktar, Mehmet, *Bir Hıristiyan Dogması Teslis*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2007.
- Demir, Hilmi, Kalam Düşünce Tarihinde Yaygın Bir Hatanın Tashihi (İn'ikâs-ı Edille) ve Müttekaddimin Kelamı ile Mantık İlişkisi Üzerine Bir Eleştiri, *Dini Araştırmalar Dört Aylık Bilimsel Dergi*, Ankara 2008, X/ 29 (Eylül-Aralık 2007), ss. 79-114.
- Demirci, Kürşat, “Hıristiyanlık”, *DİA*, XVII, 328-340.
- Gölcük, Şerafeddin, “Bâkılânî”, , *DİA*, IV, 531-535.
- , *Bâkılânî ve İnsan Fiilleri*, Türkiye Diyanet Vakfı yayınları, Ankara 1997.

- Gündüz, Şinasi, *Hıristiyanlık*, İsam Yayınları, İstanbul 2006.
- , Editör, *Yaşayan Dünya Dinleri*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2007.
- Haddad, Wadi Z., “Bâkıllanî: Bir Onuncu Asır Spekülatif Kelâmcısının Hıristiyanlık Temel Doktrinine Reddiyesi”, *Usul İslâm Araştırmaları*, sy. 9 (Ocak-Haziran 2008), ss. 213-228.
- Harman, Ömer Faruk, “Meryem”, *DİA*, XXIX, 236-242.
- İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Sikafüddin Ali b. Hasan, *Tebyinu Kezibi 'l-Müfteri*, Dımeşk 1347.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebu Abdullah Şemseddin, *İctimau 'l-cüyuşi 'l-İslamiyye ala gazvi 'l-muattile ve 'l-Cehmiyye*, Dimaşk 1993.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *el-Bidâye v'en-Nihâye*, XI, Beyrut 1981.
- İbn Teymiye, Ebü'l-Abbas Takiyyüddin Ahmed, *Mecmau 'l-fetava*, Riyad 1881.
- , *Muvâfakatü sarihi 'l-ma'kul li sahihi 'l-menkul*, Beyrut 1985,
- İbnü'n-Nedim, Ebü'l-Ferec Muhammed b. İshak, *Kitabü 'l-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd, Tahran 1971.
- İncil Müjde*, Yeni Yaşam Yayınları, İstanbul 1996.
- İzmirli, İsmail Hakkı, *Yeni İlm-i Kelam*. İstanbul 1922.
- Kâdı İyad, Ebü'l-Fadl, *Tertibü 'l-Medarik ve Tahribül' -Mesalik li-Ma'rifeti Mezhebi Malik*, (thk. Ahmet Bükeyr Mahmut), Beyrut 1967, II, 245.
- Kaplan, İbrahim, *İslâm'a Göre Hıristiyanlık*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2008.
- Karagöz, İsmail, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- Kur'an-ı Kerim Meali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2005.
- Kutluay, Yaşar, *İslâm Ve Yahudi Mezhepleri*, Anka Yayınları, İstanbul 2001.
- Michel, Thomas, *Hıristiyan Tanrı Bilimine Giriş*, Ohan Basımevi, İstanbul 1992.

Olgun Hakan, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, İz yayıncılık, İstanbul 2006.

Sancar, Faruk, *Ali b. Rabben et-Taberi'nin Nübüvveti İspat Yöntemlerin* (Basılmamış yüksek lisans tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Rize 2002

Sinanoglu, Mustafa, "Melkâiyye", *DİA*, XXIX, 84-85.

Şehristânî, *Milel ve Nihal*, trc. Mustafa Öz, Litera Yayıncılık, İstanbul 2008.

Tümer, Günay – Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, Ocak Yayınları, Ankara 2002.

Yıldırım, Suat, *Mevcut Kaynaklara Göre Hıristiyanlık*, Işık Yayınları, İzmir 2005.

ÖZET

Bâkılânî, *Kitabut Temhid*'de isimli eserinde Hıristiyanları eleştirmiştir. Biz de tezimizde bu konuyu işlemeye çalıştık.

Giriş bölümünde kısaca Bâkılânî'nin hayatı ve eserlerinden bahsettik.

Birinci bölümde Hıristiyanlar hakkında genel bilgi verdik.

İkinci bölümde Bâkılânî'nin Hıristiyanlara yönelttiği eleştirileri inceledik.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Bâkılânî Hıristiyanlara uluhiyet hakkında aklî sorular sorarak onların teslis görüşlerinin tutarsızlığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bâkılânî'nin söylediklerinde bir çelişki tespit edebilmiş değiliz. Yapmış olduğu eleştirilerle hala günümüze ışık tuttuğu söylenebilir.

ABSTRACT

[Christians' view of Divinity according to Bâqillânî]

Bâqillânî, criticized the Christians in his book called “ Kitabu't Temhîd”. So we have tried to study this subject in our theises.

In the introduction, we talk about Bâqillânî's life and works briefly.

In the first chapter, we gave a general information about the Christians.

In the second chapter, we study the criticism which Bâqillânî made for the Christians.

As a result, we conclude that Bâqillânî tried to show the contradictions of their thoughts about the Trinity by asking logical questions about the divinity. We haven't been able to determine any contradictions in what he said. It can be said that he still highlights our present day with the criticism he made.

ÖZ GEÇMİŞ

1981 yılında Samsun'un Bafra ilçesinin Aydınpınar Köyü'nde doğdu. İlköğretimini köyünde tamamladıktan sonra Bafra da hafızlığını yaptı. 1999 yılında Bafra İmam-Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 2004 yılında K.T.Ü. Rize İlahiyat Fakültesi'ni bitirdi. Aynı yıl Rize de İmam-Hatip olarak göreve başladı. Halen bu görevi sürdürmektedir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BİLGİ FORMU (TÜRKÇE)

TEZİN ADI	
BÂKİLLÂNÎ'YE GÖRE HİRİSTİYANLIK'TA ULUHİYYET ANLAYIŞI	
Tezi Hazırlayan: Cevdet TOPAL Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. A.İshak DEMİR Anabilim Dalı : Kelam	Tezin Türü : Yüksek Lisans Kabul Tarihi : 05.10.2011 Sayfa Sayısı : 79
ÖZET	
<p>Bâkîllânî, <i>Kitabut Temhid</i>'de isimli eserinde Hıristiyanları eleştirmiştir. Biz de tezimizde bu konuyu işlemeye çalıştık.</p> <p>Giriş bölümünde kısaca Bâkîllânî'nin hayatı ve eserlerinden bahsettik.</p> <p>Birinci bölümde Hıristiyanlar hakkında genel bilgi verdik.</p> <p>İkinci bölümde Bâkîllânî'nin Hıristiyanlara yönelttiği eleştirileri inceledik.</p> <p>Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Bâkîllânî Hıristiyanlara uluhiyet hakkında akli sorular sorarak onların teslis görüşlerinin tutarsızlığını ortaya koymaya çalışmıştır. Bâkîllânî'nin söylediklerinde bir çelişki tespit edebilmiş değiliz. Yapmış olduğu eleştirilerle hala günümüze ışık tuttuğu söylenebilir.</p>	
Anahtar Kelimeler : Bâkîllânî, Hıristiyanlık, Uluhiyet	

- NOTLAR: 1) Yazım WORD-TIMES NEW ROMAN-10 PUNTO olarak yapılacaktır.
2) Kağıdın üst ve sol tarafında 3 cm, sağ ve alt tarafında 2 cm boşluk bırakılacaktır.
3) Bu yazım yukarıda verildiği gibi (koyu yazılan yerler koyu olacak) TABLO olarak çizgileri görünmez bir şekilde yapılacaktır.
4) Tezin Enstitüye teslimi anında bu özet İngilizce özetle birlikte ayrı ayrı dosya olarak bir disket içinde teslim edilecektir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BİLGİ FORMU (İNGİLİZCE)

TEZİN İNGİLİZCE ADI	
Christians' view of Divinity according to Bâqillânî	
Student : Cevdet TOPAL Advisor : Yrd. Doç. Dr. A. İshak DEMİR Department: Kelam	Type of Thesis: M. Sc. Date : 05.10.2011 No of Pages : 79
SUMMARY	
<p>Bâqillânî, criticized the Christians in his book called “ Kitabu’t Temhîd”. So we have tried to study this subject in our theses.</p> <p>In the introduction, we talk about Bâqillânî’s life and works briefly.</p> <p>In the first chapter, we gave a general information about the Christians.</p> <p>In the second chapter, we study the criticism which Bâqillânî made for the Christians.</p> <p>As a result, we conclude that Bâqillânî tried to show the contradictions of their thoughts about the Trinity by asking logical questions about the divinity. We haven not been to determine any contradictions in what he said. It can be said that he still highlights our present day with the criticism he made</p>	
Keywords: Bâqillânî, Christians, Divinity	

- NOTLAR: 1) Yazım WORD-TIMES NEW ROMAN-10 PUNTO olarak yapılacaktır.
2) Kağıdın üst ve sol tarafında 3 cm, sağ ve alt tarafında 2 cm boşluk bırakılacaktır.
3) Bu yazım yukarda verildiği gibi (koyu yazılan yerler koyu olacak) TABLO olarak çizgileri görünmez bir şekilde yapılacaktır.
4) Tezin Enstitüye teslimi anında bu özet Türkçe özetle birlikte ayrı ayrı dosya olarak bir disket içinde teslim edilecektir.